

**Міністерство освіти і науки України
Навчально-реабілітаційний заклад вищої освіти
«Кам'янець-Подільський державний інститут»
Факультет соціо-психологічної діяльності, реабілітації
та професійної освіти**

СОЦІАЛЬНА РОБОТА ТА ПСИХОЛОГІЯ: ОСВІТА І НАУКА

НАУКОВО-ПРАКТИЧНИЙ ТА ОСВІТНЬО-МЕТОДИЧНИЙ ЖУРНАЛ

Випуск 1

Видавничий дім
«Гельветика»
2023

Журнал «Соціальна робота та психологія: освіта і наука» засновано в 2023 році.

Виходить 2 рази на рік.

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації
КВ № 25453-15493Р від 09.03.2023 р.

Рекомендовано Вченою радою НРЗВО «Кам'янець-Подільський державний інститут»
(протокол № 5 від 29.11.2023 р.)

Редакційна колегія:

Головний редактор:

Федорчук В. М. – кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри соціальної роботи, психології та соціокультурної діяльності ім. Т. Сосновської, Навчально-реабілітаційний заклад вищої освіти «Кам'янець-Подільський державний інститут»

Члени редакційної колегії:

Бриндіков Ю. Л. – доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри соціальної роботи і соціальної педагогіки, Хмельницький національний університет

Василенко О. М. – кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри психології та педагогіки, Хмельницький національний університет

Гейко Є. В. – доктор психологічних наук, професор, доцент кафедри психології та соціальної роботи, Центральноукраїнський державний університет імені Володимира Винниченка

Коляденко С. М. – кандидат педагогічних наук, доцент, завідувачка кафедрою соціальних технологій, Житомирський державний університет імені Івана Франка

Кравчина Т. В. – кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри іноземних мов, Хмельницький національний університет

Кутішенко В. П. – кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри психології особистості та соціальних практик, Київський столичний університет імені Бориса Грінченка

Кучеров Г. Г. – кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри інклюзивної освіти, реабілітації та гуманітарних наук, Навчально-реабілітаційний заклад вищої освіти «Кам'янець-Подільський державний інститут»

Музика О. О. – кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри освітології та психолого-педагогічних наук, Київський столичний університет імені Бориса Грінченка

Палилюцько О. М. – кандидат історичних наук, в.о. декана факультету соціо-психологічної діяльності, реабілітації та професійної освіти, Навчально-реабілітаційний заклад вищої освіти «Кам'янець-Подільський державний інститут»

Платаш Л. Б. – кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри педагогіки та соціальної роботи, Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича

Попелюшко Р. П. – доктор психологічних наук, доцент, професор кафедри теоретичної та консультативної психології, Український державний університет імені Михайла Драгоманова

Романовська Л. І. – доктор педагогічних наук, кандидат психологічних наук, професор, професор кафедри соціальної роботи, психології та соціокультурної діяльності ім. Т. Сосновської, Навчально-реабілітаційний заклад вищої освіти «Кам'янець-Подільський державний інститут»

Савчин М. В. – доктор психологічних наук, професор, завідувач кафедри психології, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка

Сорока О. В. – доктор педагогічних наук, професор, завідувачка кафедри соціальної роботи та менеджменту соціокультурної діяльності, Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка

Столяренко О. Б. – кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри соціальної роботи, психології та соціокультурної діяльності ім. Т. Сосновської, Навчально-реабілітаційний заклад вищої освіти «Кам'янець-Подільський державний інститут»

Hanssen Natallia, PhD, Professor Special Needs Education, Nord University, Bodo, Norway

Редакція не завжди поділяє думку автора. Відповідальність за достовірність фактів, власних імен, географічних назв, цитат, цифр та інших відомостей несуть автори публікацій.

Відповідно до Закону України «Про авторське право і суміжні права», при використанні наукових ідей та матеріалів цього випуску посилання на авторів і видання є обов'язковим.

Передрук і переклади дозволяються лише зі згоди автора та редакції.

Статті у виданні перевірені на наявність плагіату за допомогою програмного забезпечення AntiPlagiarism.net.

ЗМІСТ

Гевчук Н. С., Жиляк Н. В. ПСИХОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ РЕЗУЛЬТАТІВ ДОСЛІДЖЕННЯ ГОТОВНОСТІ МАЙБУТНІХ КОРЕКЦІЙНИХ ПЕДАГОГІВ ДО ВОЛОНТЕРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ.....	5
Дудченко В. С., Поліщук О. С., Дудченко А. В. ПСИХОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ В УМОВАХ ВІЙНИ: ІСТОРИКО-ФІЛОСОФСЬКІ РОЗДУМИ.....	12
Комарніцька Л. М., Боровісюк Т. В. ІНТЕРНЕТ-АДИКЦІЯ ЯК РЕЗУЛЬТАТ СОЦІАЛЬНОЇ ІНТЕГРАЦІЇ МОЛОДІ.....	16
Кучеров Г. Г., Глов'юк О. В. ВАЖЛИВІСТЬ ІНКЛЮЗИВНОГО ТУРИЗМУ ДЛЯ ОСОБИСТОГО РОЗВИТКУ.....	21
Марчак Т. А., Загалевич В. Л. ПСИХОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ МОВНОЇ СВІДОМОСТІ ТА ЇЇ ПСИХОЛОГІЧНИХ ЧИННИКІВ У СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ.....	26
Палилюцько О. М., Завадська І. М. ЕФЕКТИВНІСТЬ СОЦІАЛЬНОЇ ДОПОМОГИ.....	33
Присакар В. В., Козак Р. В. СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНІ АСПЕКТИ МІЖКУЛЬТУРНОЇ КОМУНІКАЦІЇ У ПРАКТИЦІ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ.....	38

CONTENTS

Hevchuk N. S., Zhyliak N. V. PSYCHOLOGICAL ANALYSIS OF THE RESULTS OF THE STUDY OF THE READINESS OF FUTURE CORRECTIONAL TEACHERS FOR VOLUNTEERING.....	5
Dudchenko V. S., Polishchuk O. S., Dudchenko A. V. PSYCHOLOGICAL ASPECTS OF SOCIAL WORK IN WAR CONDITIONS: HISTORICAL AND PHILOSOPHICAL REFLECTIONS.....	12
Komarnitska L. M., Borovysiuk T. V. INTERNET ADDICTION AS A RESULT OF SOCIAL INTEGRATION OF YOUTH.....	16
Kucherov H. H., Hloviuk O. V. THE IMPORTANCE OF INCLUSIVE TOURISM FOR PERSONAL DEVELOPMENT.....	21
Marchak T. A., Zahalevych V. L. PSYCHOLOGICAL ANALYSIS OF LANGUAGE AWARENESS AND ITS PSYCHOLOGICAL FACTORS IN YOUTH STUDENTS.....	26
Palyliulko O. M., Zavadzka I. M. EFFECTIVENESS OF SOCIAL ASSISTANCE.....	33
Prysakar V. V., Kozak R. V. SOCIO-PEDAGOGICAL ASPECTS OF INTERCULTURAL COMMUNICATION IN THE PRACTICE OF SOCIAL WORK.....	38

УДК 378.091.212

DOI <https://doi.org/10.32782/3041-1351/2023-1-1>

Гевчук Наталя Сергіївна

кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри соціальної педагогіки та соціальної роботи,
Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка
antnata@ukr.net
ORCID ID: 0000-0002-4067-0311
Scopus ID: 57221372045

Жиляк Наталія Вікторівна

кандидат психологічних наук,
доцент кафедри соціальної роботи, психології та соціокультурної діяльності імені Т. Сосновської,
Навчально-реабілітаційний заклад вищої освіти «Кам'янець-Подільський державний інститут»
Nataliezhylyak@ukr.net
ORCID ID: 0000-0002-3772-6687
Scopus ID: 57221372045

ПСИХОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ РЕЗУЛЬТАТІВ ДОСЛІДЖЕННЯ ГОТОВНОСТІ МАЙБУТНІХ КОРЕКЦІЙНИХ ПЕДАГОГІВ ДО ВОЛОНТЕРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

У статті здійснено теоретичний аналіз проблеми готовності майбутніх корекційних педагогів до волонтерської діяльності з дітьми з особливими освітніми потребами. Визначено, що волонтерська діяльність студентів – майбутніх корекційних педагогів є невід'ємною частиною їх професійної підготовки. Саме в ролі волонтерів студенти отримують перший активний досвід взаємодії з дітьми з особливими освітніми потребами. Сприяють активізації допомоги на добровільних засадах заго-стрення актуальних соціальних проблем та відсутність досконалої системи надання необхідних послуг вразливим верствам населення, серед яких є діти з особливими освітніми потребами. Проблема залучення студентської молоді до волонтерської діяльності звучить досить гостро. Адже студентський вік, на думку вчених, є «визначальним», бо саме у цей період формують-ся світогляд особистості. Волонтерство безпосередньо впливає на формування ціннісних орієнтирів студентства. Крім того, залучення молоді до волонтерської діяльності дозволяє удосконалити їхню професійну підготовку.

В Україні студентські волонтерські групи функціонують майже при кожному вищому закладі освіти, центрах соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, численних громадських організаціях, здійснюючи переважно соціально-педагогічну роботу у профілактичному, просвітницькому, реабілітаційному, рекреаційному, інформаційному, охоронно-захисному та соціально-побутовому напрямках. Студенти навчальних закладів різного типу здійснюють волонтерську роботу під час проходження практики. Після її закінчення багато з них залишається працювати волонтерами в організації, яка за профілем близька до їхньої майбутньої професійної діяльності. Під час волонтерської діяльності майбутні корекційні педагоги розвивають професійно-особистісні риси, такі як емпатія, толерантність, терплячість, педагогічний оптимізм, альтруїзм, емоційна відкритість. Залучення студентів до проектування своєї освіти може, з одного боку, зміцнювати професійну мотивацію, а з іншого – бути зразком для побудови життєвої і професійної стратегії. Саме тому залучення студентів до волонтерства є однією із важливих умов розвитку професійної компетентності майбутніх фахівців. Розроблено методологічне забезпечення дослідження готовності майбутніх корекційних педагогів здійснювати волонтерську діяльність.

Визначено, що ефективним методом здійснення підготовки студентів до волонтерської діяльності з дітьми з особливими освітніми потребами є тренінги. Процедура тренінгових занять містить пошук мотивів, за яких особистість здійснює волонтерську роботу; аналіз причин, що перешкоджають проведенню волонтерської роботи; створення моделі особистості фахівця з корекційної роботи; підбиття підсумків.

Досліджено готовність майбутніх корекційних педагогів до здійснення волонтерської діяльності з дітьми з особливими освітніми потребами. Більшість респондентів позитивно ставиться до волонтерства та проявляє до нього інтерес. Також встановлено, що розуміння волонтерської діяльності в рамках роботи з дітьми з особливими освітніми потребами у студентів є неповним.

Ключові слова: волонтерство, готовність до волонтерської діяльності, студенти, корекційні педагоги, люди з особливими потребами, тренінг.

Hevchuk Nataliia Serhiivna

PhD in Pedagogy, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of Social Pedagogy and Social Work,
Kamianets-Podilskyi Ivan Ohiienko National University

Zhyliak Nataliia Viktorivna

PhD in Psychology,
Associate Professor at the Department of Social Work, Psychology and Sociocultural
Activity named after T. Sosnovska,
Educational and Rehabilitation Institution of Higher Education “Kamianets-Podilskyi State Institute”

PSYCHOLOGICAL ANALYSIS OF THE RESULTS OF THE STUDY OF THE READINESS OF FUTURE CORRECTIONAL TEACHERS FOR VOLUNTEERING

A theoretical analysis of the problem of readiness of future correctional teachers for volunteer activities with children with special educational needs was carried out. It was determined that the volunteer activity of students – future correctional teachers is an integral part of their professional training. It is in the role of volunteers that students get their first active experience of interacting with children with

special educational needs. The aggravation of current social problems and the lack of a perfect system of providing the necessary services to vulnerable segments of the population, including children with special educational needs, contribute to the activation of voluntary assistance.

The problem of involving student youth in volunteering sounds quite acute. After all, according to scientists, student age is “determining”, because it is during this period that the worldview of an individual is formed. Volunteering directly affects the formation of student values. In addition, the involvement of young people in volunteer activities allows improving their professional training.

In Ukraine, student volunteer groups operate at almost every higher education institution, centers of social services for families, children and youth, numerous public organizations, carrying out mainly social and pedagogical work in preventive, educational, rehabilitation, recreational, informational, security and protective and social and household directions. Students of various types of educational institutions perform volunteer work during internships. After its completion, many of them continue to work as volunteers in an organization whose profile is close to their future professional activity.

During volunteer activities, future correctional teachers develop professional and personal traits such as: empathy, tolerance, patience, pedagogical optimism, altruism, emotional openness. Involvement of students in the design of their education can, on the one hand, strengthen professional motivation, and on the other hand, be a model for building a life and professional strategy. That is why the involvement of students in volunteering is one of the important conditions for the development of professional competence of future specialists. Methodological support for the study of the readiness of future correctional teachers to volunteer has been developed.

It was determined that an effective method of preparing students for volunteer activities with children with special educational needs is training. The procedure of training classes includes the search for motives for which an individual performs volunteer work; analysis of reasons preventing the implementation of volunteer work; creation of a personality model of a specialist in correctional work; summing up.

The readiness of future correctional pedagogues to carry out volunteer activities with children with special educational needs was investigated. Most of the respondents have a positive attitude towards volunteering and show an interest in it. It was also established that students' understanding of volunteer activities in the framework of working with children with special educational needs is incomplete.

Key words: *volunteering, readiness for volunteering, students, correctional teachers, people with special needs, training.*

Вступ. В Україні стрімкого розвитку набуває волонтерська діяльність серед молоді у різних сферах суспільного життя, зокрема, у галузі освіти. Сприяють активізації допомоги на добровільних засадах загострення актуальних соціальних проблем та відсутність досконалої системи надання необхідних послуг вразливим верствам населення, серед яких є діти з особливими освітніми потребами. Існує багато визначень волонтерства та волонтерської діяльності, але основоположною є здатність людини безкорисливо виконувати роботу на благо іншої людини чи суспільства. Законом України «Про волонтерську діяльність» визначено, що волонтерство – це добровільна, соціально спрямована, неприбуткова діяльність, що здійснюється шляхом надання волонтерської допомоги [4]. Волонтерська діяльність майбутніх корекційних педагогів є невід’ємною частиною їх професійної підготовки. Саме в ролі волонтерів студенти отримують перший активний досвід взаємодії з дітьми з особливими освітніми потребами. Під час волонтерської діяльності майбутні корекційні педагоги розвивають професійно-особистісні риси емпатії, толерантності, терплячості, педагогічного оптимізму тощо. Загалом залучення студентів до волонтерства є однією з важливих умов розвитку професійної компетентності майбутніх фахівців.

Вагомий внесок у становлення теорії волонтерської роботи, розроблення теоретичних та методологічних засад зробили О. Безпалько, Н. Заверико, О. Зима, Н. Івченко, Г. Лактіонова, Т. Лях, Л. Міщик, А. Харченко. Концептуальні засади професійно-педагогічної підготовки освітянських кадрів досліджували А. Капська, В. Радул, В. Сагарда, Є. Холостова. Роль волонтерства в професійному становленні майбутніх корекційних педагогів розглядали Н. Малярчук, О. Мальцева, С. Сосновська, І. Яковлева. Підготовку

майбутніх корекційних педагогів у вищих закладах освіти вивчали В. Бондар, Л. Гренюк, С. Миронова, Н. Пахомова, Ю. Пінчук, Н. Савінова, В. Синьов, В. Тарасун, Л. Томіч, М. Шеремет. Водночас у корекційній педагогіці проблема волонтерства потребує детального вивчення та дослідження, що обумовило вибір теми.

Мета роботи полягає у дослідженні готовності майбутніх корекційних педагогів здійснювати волонтерську діяльність з дітьми з особливими освітніми потребами.

Експериментальною базою проведення дослідження є Кам’янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка.

Апробація розробленої методики дослідження готовності майбутніх корекційних педагогів до волонтерської діяльності з дітьми з особливими освітніми потребами дозволила визначити особливості та рівень її сформованості у студентів. Дослідженням було охоплено 16 студентів 2–3 курсів бакалаврату, які навчаються за спеціальністю 016 «Спеціальна освіта».

Аналіз освітньо-професійної програми «Спеціальна освіта (Олігофренопедагогіка)» першого (бакалаврського) рівня освіти за спеціальністю 016 «Спеціальна освіта» дозволив визначити дисципліни, що включають вивчення особливостей здійснення волонтерської діяльності у спеціальній освіті, такі як «Методика корекційної роботи за порушень пізнавальної діяльності» та «Навчальна пропедевтична (волонтерська) практика». Вивчення студентами «Методики корекційної роботи за порушень пізнавальної діяльності» включає питання готовності майбутніх корекційних педагогів до педагогічної діяльності з дітьми з особливими потребами; вивчення компонентів професійної діяльності, напрямів педагогічної діяльності, професійних функцій тощо. Навчальна пропедевтична (волон-

терська) практика входить у структуру навчально-виховного процесу вищого навчального закладу і має забезпечувати подальше закріплення та поглиблення отриманих студентами теоретичних знань, набуття і вдосконалення професійних вмінь та навичок, залучення їх до практичної діяльності, вироблення основ професійного мислення, закріплення мотивації до практичної сфери діяльності. Цей вид практики спрямований на ознайомлення і формування в майбутніх корекційних педагогів практичних фахових знань та умінь надання допомоги дітям та дорослим людям із психофізичними та (або) інтелектуальними порушеннями. Волонтерська практика є першим етапом у сходженні майбутнього фахівця до основ професійної компетентності на засадах індивідуальної роботи з дітьми з особливими потребами та їхніми батьками.

На етапі проведення анкетування студентів було виявлено безпосередній рівень готовності майбутніх корекційних педагогів до волонтерської діяльності з дітьми з особливими освітніми потребами.

Перше запитання стосувалося визначення розуміння респондентами поняття волонтерства. На думку студентів, «волонтерство – це діяльність, спрямована на безкорисну допомогу тим, хто цього потребує»; «волонтерство – це поклик душі»; «волонтерство – це форма благодійності, що виражається через надання допомоги та підтримки іншим особам»; «волонтерство – це робота, що здійснюється добровільно, безкорисливо та усвідомлено задля допомоги верствам населення, які не в змозі про себе подбати»; «волонтерство – це надання допомоги особам, що опинилися у складних життєвих умовах та потребують сторонньої допомоги». Респонденти знайомі з поняттям «волонтерство» та розуміють його сутність досить точно.

Волонтером, на думку майбутніх корекційних педагогів, є «людина, яка цілком безоплатно та добровільно займається громадською діяльністю, працює у сиротинцях, притулках для неповнолітніх, школах-інтернатах, будинках престарілих, допомагає війську тощо»; «людина, яка працює на користь іншим без винагороди»; «той, хто добровільно надає безоплатну соціальну допомогу та послуги особам з інвалідністю, хворим та соціальним групам, що опинилися в складній життєвій ситуації». Такі відповіді можуть свідчити про те, що студенти є достатньо обізнаними щодо волонтерської діяльності та роботи волонтера загалом.

Наступне запитання анкети стосувалося ставлення майбутніх корекційних педагогів до волонтерської діяльності (рис. 1). Більшість респондентів (87%) відзначила, що позитивно ставиться до волонтерської діяльності; 13% висловили нейтральне ставлення до волонтерства. У студентів, які заповнили анкету, не було виявлено негативного чи суперечливого ставлення до волонтерської діяльності. Ці результати є досить хорошими і свідчать про неупередженість, відкритість та небайдужість респондентів до проблем інших людей.

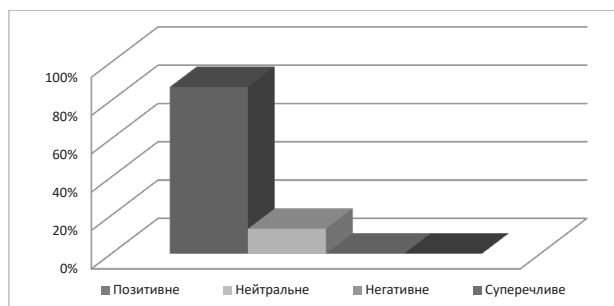

Рис. 1. Ставлення майбутніх корекційних педагогів до волонтерства

Незважаючи на те, що більшість майбутніх корекційних педагогів позитивно ставиться до волонтерської діяльності, лише 37% респондентів брали в ній участь, решта 63% не мали такого досвіду (рис. 2). 50% опитаних студентів мають бажання зараз взяти участь у волонтерській діяльності. Решта 6% не мають такого бажання, 44% складно відповісти. 81% респондентів хочуть займатись волонтерством у майбутньому, 6% не хочуть такого досвіду, 13% складно відповісти (рис. 3). Вочевидь, значна частина респондентів не є достатньо вмотивованою та зацікавленою щодо участі у волонтерській діяльності. Це свідчить про необхідність підвищення інтересу майбутніх корекційних педагогів до безкорисливої праці та створення усіх необхідних для цього умов закладом вищої освіти.

Рис. 2. Участь студентів у волонтерській діяльності

Метою волонтерської діяльності майбутні корекційні педагоги вважають «надання допомоги особам з інвалідністю, хворим, самотнім, людям похилого віку та іншими особами, які через свої фізичні, матеріальні чи інші особливості потребують підтримки та допомоги»; «підтримку малозабезпечених, безробітних, багатодітних, безпритульних осіб, що потребують соціальної допомоги»; «надання допомоги особам, які через свої психофізичні порушення обмежені в реалізації своїх прав і законних інтересів»; «проведення заходів, пов'язаних з охороною довкілля»; «організацію активності, спрямованої на допомогу та підтримку тих, хто цього дуже потребує»; «надання різних видів допомоги тим, хто цього потребує».

На запитання про те, скільки часу майбутні корекційні педагоги готові приділяти волонтерській діяльності, 44% відповіли «по-різному», що може свідчити про те, що ці респонденти не готові систе-

матично здійснювати волонтерську діяльність. 33% зазначили, що готові долучатись до волонтерства декілька разів на рік, 17% – декілька разів на місяць, 6% – декілька разів на тиждень (рис. 4).

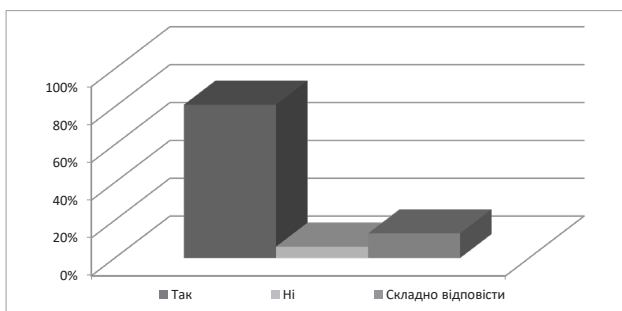

Рис. 3. Дані про те, чи хотіли б студенти займатися волонтерською діяльністю в майбутньому

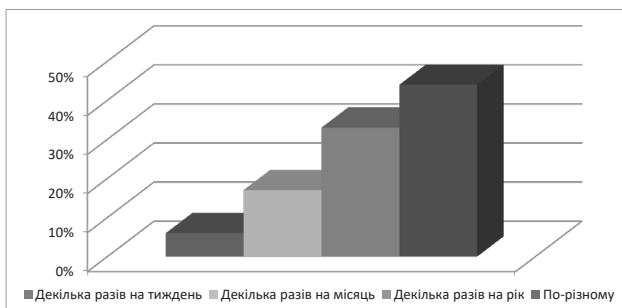

Рис. 4. Скільки часу студенти готові приділяти волонтерській діяльності

Волонтерська діяльність передбачає певну зайнятість. Ця зайнятість є безоплатною і передбачає виділення свого вільного часу студентами. Якщо волонтеру робота здаватиметься нецікавою або якоюсь мірою незадовільною, він робитиме щось інше в свій вільний час. Таким чином, уміння розпізнати і забезпечити реалізацію головних мотивів – один із найважливіших моментів волонтерської діяльності. Хоча ця сфера містить дуже багато важливих та складних моментів, їй приділяється мало уваги, про що свідчать відповіді респондентів.

На думку більшості респондентів (37%), основним мотивом здійснення волонтерської допомоги є емоційні пориви людини, а саме: «любов до людей», «щире бажання допомоги нужденним», «терпимість та безкорисливість». 31% розуміє волонтерську діяльність як засіб поглиблення професійної педагогічної компетентності. 20% вважають, що це є однією з форм дозвілля, самовираження та самореалізації особистості. 16% студентів виділяють серед мотивів волонтерства бажання бути корисним суспільству. Ще 6% вважають, що мотивує до волонтерської діяльності «потреба в комунікації з іншими людьми» (рис. 5).

Відповіді респондентів свідчать про те, що під час мотивування майбутніх корекційних педагогів до участі у волонтерській діяльності можна брати

за основу твердження, що студенти спрямовані на своє майбутнє, тобто потрібно знайти такі сторони та напрями діяльності, які будуть їм корисні.

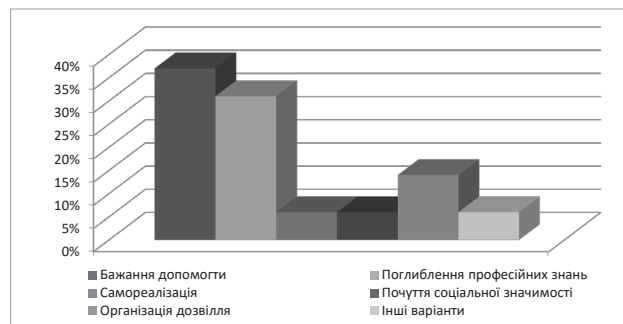

Рис. 5. Мотивація студентів до участі у волонтерській діяльності

Враховуючи відповіді на запитання анкети респондентів, виділимо декілька напрямів мотивації для студентів та молоді, які будуть корисними у їх навчанні, а саме: отримання професійного досвіду (заради досвіду молоді люди згодні працювати безкоштовно в тій сфері, з якою буде пов'язана їхня кар'єра); задоволення власних інтересів (кожна молода людина чимось цікавиться, має хобі, тому необхідно виявити у студентів їх професійні інтереси та правильно підібрати напрями волонтерської діяльності); спілкування з іншими людьми (більша частина молоді боїться самотності, в такому віці потрібна підтримка близьких та друзів, тому краще закликати волонтера не до праці, а до отримання нових емоцій від спілкування та обміну професійним досвідом); прагнення до соціальної активності (щире бажання бути корисним суспільству також сприятливо впливає на професійну підготовку майбутніх корекційних педагогів).

Наступне запитання стосувалось труднощів, які заважають майбутнім корекційним педагогам брати участь у волонтерській діяльності (рис. 6). 62% респондентів зазначають, що основною проблемою є брак вільного часу, який би вони могли витратити на цю діяльність. 25% студентів мають бажання брати участь у волонтерській діяльності, але не знають, як і де його реалізувати. 6% вказують на свою моральну неготовність. 6% вважають складністю ризик емоційного вигорання. Для жодного з респондентів відсутність винагороди не є суттєвою складністю волонтерства. Вочевидь, основними для респондентів є труднощі, пов'язані з відсутністю у них достатньо вільного часу та доступної інформації щодо можливостей залучення до волонтерської діяльності в рамках навчання у вищому закладі освіти.

На запитання про те, якими особистісними рисами має володіти волонтер, майбутні корекційні педагоги назвали альтруїзм, доброту, милосердя, толерантність, чуйність, терплячість, активність, відкритість. (рис. 7). Саме ці людські чесноти, на думку респондентів, які заповнили анкету, дозволяють безкорисливо та щиро допомагати дітям з особливими освітніми потребами.

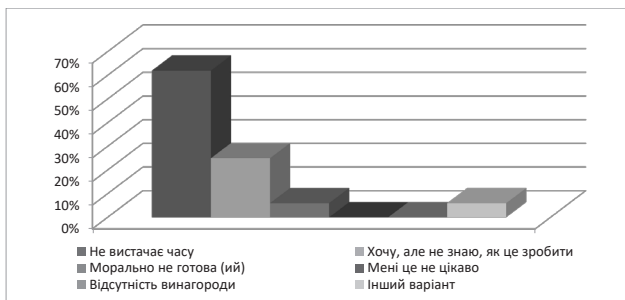

Рис. 6. Що заважає студентам брати участь у волонтерській діяльності

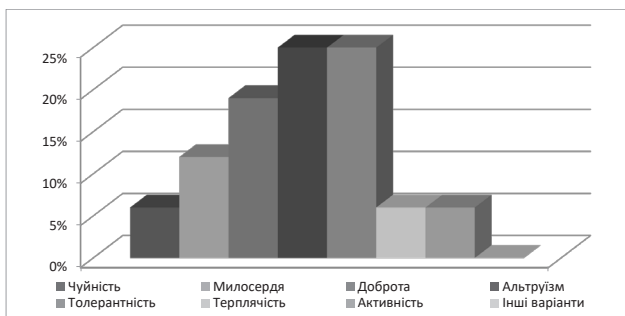

Рис. 7. Особистісні риси волонтера

Студентам відомі лише окремі форми волонтерської роботи, а саме: «благодійні акції, ярмарки, виставки», «благодійні концерти, аукціони», «збір матеріальних коштів». Проте респондентам важливо знати, що вони як майбутні корекційні педагоги можуть самостійно відвідувати заклади, в яких навчаються діти з особливими потребами з волонтерською метою, здійснювати наставництво (проведення вільного часу з дитиною з порушеннями психофізичного розвитку), проходити волонтерську практику в умовах вищого закладу освіти.

56% респондентів оцінюють свою готовність до волонтерської діяльності позитивно і пояснюють, що володіють бажанням та можливостями приділяти цьому свої знання, вміння, навички та вільний час. 32% студентів сумніваються у своїй готовності і пояснюють, що наразі їм не вистачає знань. 12% вважають, що можуть не впоратись з цією роботою (рис. 8).

Такі результати можуть вказувати на необхідність вдосконалення актуальних форм та методів підготовки майбутніх корекційних педагогів до здійснення волонтерської діяльності з дітьми з особливими освітніми потребами в умовах вищого закладу освіти.

Усі студенти вважають, що волонтерська діяльність наявна в системі спеціальної освіти і пояснюють, що «діти з особливими освітніми потребами та їхні родини – це одна з вразливих категорій населення, які потребують постійної допомоги та нагляду», «діти з інтелектуальними порушеннями самостійно не спроможні соціалізуватись». Також волонтерська діяльність дозволяє глибше і точніше усвідомити зміст майбутньої професії, зробити

вибір щодо власного стилю професійної діяльності, збирати наочність та інструментарій для подальшої роботи, розвивати комунікативні вміння взаємодії з людьми різних соціальних та професійних груп: колегами, батьками, безпосередньо з особами з особливими освітніми потребами (рис. 9).

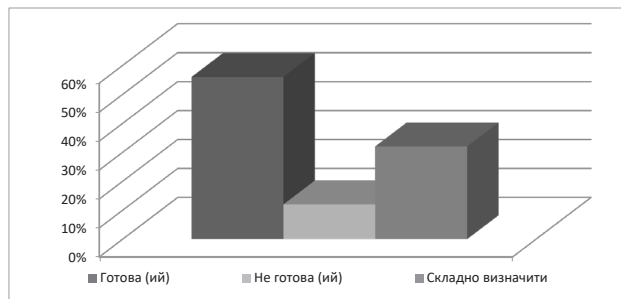

Рис. 8. Готовність студентів до волонтерської діяльності

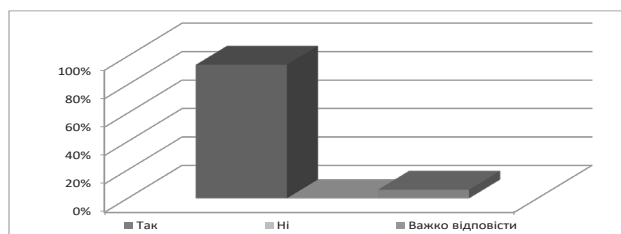

Рис. 9. Думка студентів щодо необхідності здійснення волонтерської діяльності з дітьми з особливими потребами

81% студентів вважають, що майбутній корекційний педагог має бути включений у волонтерську діяльність: «Це потрібно, щоб навчитись взаємодіяти з дітьми з особливими потребами та їхніми сім'ями»; «волонтерство – це чудовий досвід отримати реальні уявлення про особливості розвитку дітей з особливими освітніми потребами»; «під час волонтерської роботи можна розвинути професійні знання, вміння і навички». Решта 19% респондентів не визначились з відповіддю.

94% майбутніх корекційних педагогів вважають, що необхідно здійснювати волонтерську роботу з дітьми з особливими освітніми потребами. 6% важко визначитись із відповіддю. Опитані респонденти також вважають, що волонтерство позитивно впливає на особистість майбутнього корекційного педагога. Серед можливих труднощів волонтерської роботи з дітьми з особливими освітніми потребами студенти виділяють суб'єктивні фактори, зокрема «підвищену напруженість та відповідальність такої роботи», «контакт з неблагополучними сім'ями», «упереджене ставлення суспільства до категорії дітей з особливими освітніми потребами» (рис. 10).

Отже, участь студентів у волонтерській діяльності є безцінним досвідом, під час якого відбувається формування професійних поглядів, виховуються педагогічні риси особистості, з'являється

впевненість у своїх силах. Волонтерська діяльність сприяє більш ранньому включенню студентів в освітній процес та їхній професіоналізації.

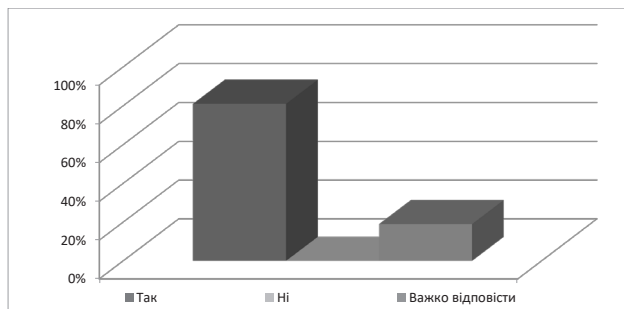

Рис. 10. Думка студентів щодо необхідності здійснення підготовки майбутніх корекційних педагогів до волонтерської діяльності з дітьми з особливими потребами

Таблиця 1

Результати визначення рівня готовності майбутніх корекційних педагогів до волонтерської діяльності

Рівень	Кількість студентів (%)
Високий	62,5
Середній	31,3
Низький	6,2

Результати проведення анкетування серед майбутніх корекційних педагогів (табл. 1) свідчать про те, що 62,5% студентів готові бути волонтерами. У цієї категорії респондентів сформовані усі компоненти готовності до волонтерської діяльності, а саме: когнітивний, поведінковий та емоційний; позитивне ставлення до волонтерської діяльності; правильне розуміння поняття «волонтерство»; аргументовані пояснення його значення в діяльності корекційного педагога; превалює мотивація професійного самовдосконалення; є усвідомлення труднощів.

31,3% респондентів продемонстрували достатній (середній) рівень готовності, для якого характерні недостатньо сформовані усі компоненти готовності до волонтерської діяльності з дітьми з особливими

освітніми потребами; скоріше позитивне або нейтральне ставлення до волонтерської діяльності; неточне розуміння волонтерства, його значення, форм; мотивація самореалізації; готовність займатись волонтерською діяльністю у майбутньому, проте не зараз.

Низький рівень готовності до волонтерської діяльності було зафіксовано у 6,2% студентів, у яких несформовані основні компоненти готовності до волонтерської діяльності, а саме когнітивний, поведінковий та мотиваційний; переважає негативне або байдуже ставлення до волонтерської діяльності; відповіді на запитання анкети є поверхневими, неточними, відсутнє розуміння волонтерства, його мети, форм; знижена мотивація здійснювати допомогу дітям з особливими освітніми потребами та бажання бути залученим до волонтерської діяльності.

Висновки і пропозиції. Отже, більшість респондентів позитивно ставиться до волонтерства та проявляє до нього інтерес. Встановлено, що розуміння волонтерської діяльності в рамках роботи з дітьми з особливими освітніми потребами у студентів є неповним. Саме тому вважаємо, що доцільно здійснювати підготовку майбутніх корекційних педагогів до волонтерської діяльності, забезпечивши їх знаннями про сутність волонтерської роботи, практичними вміннями та навичками. Наступним етапом дослідження є розроблення програми розвитку готовності майбутніх корекційних педагогів до волонтерської діяльності з дітьми з особливими освітніми потребами.

Вивчення стану підготовки студентів (майбутніх корекційних педагогів) до волонтерської діяльності засвідчило недостатню ефективність та послідовність системи навчально-виховних заходів, спрямованих на формування готовності до волонтерської діяльності у респондентів. Саме тому варто розробити програму підготовки майбутніх корекційних педагогів до цього виду діяльності. Кінцевим результатом виконання програми стане отримання майбутніми корекційними педагогами теоретичних і практичних знань щодо організації діяльності волонтерських груп та формування вмінь здійснювати волонтерську діяльність з дітьми з особливими освітніми потребами.

Список літератури

1. Бондаренко З. До питання про менеджмент та супервізію волонтерської роботи: монографія. Суми, 2012. 232 с.
2. Безпалько О. Соціальна робота в громаді: навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів. Київ: Центр навчальної літератури, 2005. 214 с.
3. Беспалова К. Мотиваційні аспекти волонтерства: досвід західних країн. *Вісник НТУУ «КПІ»*. 2012. 287 с.
4. Волонтерські програми в Україні. URL: <https://mfa.gov.ua/ua/aboutukraine/volunteering> (дата звернення: 3.02.2023).
5. Горелов Д. Волонтерський рух: світовий досвід та українські громадянські практики: аналітична доповідь. Київ: НІСД, 2015. 36с.
6. Про волонтерську діяльність: Закон України від 19 квітня 2011 року № 3236-VI. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/3236-17> (дата звернення: 23.09.2020).
7. Журавель Т. Менеджмент волонтерських груп від А до Я: навчально-методичний посібник. Київ: Версо-04, 2012. 288 с.
8. Івченко Н. Участь молоді у волонтерській діяльності як соціально-педагогічна проблема (інтерпретаційний аспект). *Соціальна робота в Україні: теорія і практика*. Київ, 2003. 453 с.
9. Капська А. Стратегічний підхід до організації діяльності волонтерських груп: навчальний посібник. Київ: Слово, 2011. 379 с.

10. Карпенко О. Волонтерство як чинник соціально-педагогічного впливу на становлення особистості: підручник. Севастополь: Центр навчальної літератури, 2011. 345 с.
11. Корнієвський О. Волонтерський рух: світовий досвід та українські громадянські практики: аналітична доповідь. Київ: НІСД, 2015. 36с.
12. Колупаєва А. Інклюзивна освіта: реалії та перспективи: монографія. Київ: СаммітКнига, 2009. 272 с.
13. Крапівіна Г. Світовий волонтерський рух: стан і статус. Київ, 2012, 356 с.
14. Ларіонова Н. Волонтерство в інституційному просторі. Київ, 2011. 675 с.
15. Лях Т. Волонтерство в соціально-педагогічній діяльності: навчальний посібник. Київ: Академвидав, 2013. 456 с.
16. Миронова С. Корекційна психопедагогіка. Олігофренопедагогіка: підручник. Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Подільський національний імені Івана Огієнка, 2015. 312 с.
17. Рудякевич Т. Організація волонтерського руху у вищих навчальних закладах: методичні розробки. Житомир: ЖДУ, 2004. 48 с.
18. Словник-довідник для соціальних педагогів та соціальних працівників / за заг. ред. А. Капської, І. Пінчук, С. Толстоухової. Київ, 2000. 46 с.
19. Школа волонтерів: навчальний посібник / за заг. ред. Г. Скитьової. Київ, 2016. 166 с.
20. Шумакова О. Зміст волонтерської діяльності студентів-волонтерів ВНЗ. *Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка*. 2013. 302 с.

References

1. Bondarenko Z. (2012). Do pytannya pro menedzhment ta superviziyu volenters'koyi roboty: monohrafiya [On the issue of management and supervision of volunteer work: monograph]. Sumy. 232 s. [in Ukrainian]
2. Bezpalko O. (2005). Sotsialna robota v hromadi: navch. posib. dlya stud. vyshch. navch. zakladiv [Social work in the community: a study guide for students of higher educational institutions]. Kyiv: Tsentr navch. literatury. 214 s. [in Ukrainian]
3. Byespalova K. (2012). Motyvatsiyni aspekty volonterstva: dosvid zakhidnykh krayin [Motivational aspects of volunteering: the experience of Western countries]. *Visnyk NTUU "KPI"*. Kyiv. 287 s. [in Ukrainian]
4. Ministry of Foreign Affairs of Ukraine (n.d.). Volonterski prohramy v Ukraini [Volunteer programs in Ukraine]. Retrieved from: <https://mfa.gov.ua/ua/aboutukraine/volunteering> [in Ukrainian]
5. Horielov D. (2015). Volonterskyi rukh: svitovyi dosvid ta ukraïnski hromadianski praktyky [Volunteer movement: world experience and Ukrainian civic practices]. Kyiv: NISD. 36 s. [in Ukrainian]
6. Verkhovna Rada of Ukraine (2011). Zakon Ukrainy "Pro volontersku diialnist" vid 19.04.2011 № 3236-VI [Act of Ukraine "On volunteering" dated April 19, 2011 No. 3236-VI]. Retrieved from: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/3236-17>. [in Ukrainian]
7. Zhuravel T. (2012). Menedzhment volonterskykh hrup vid A do Ya: navch.-metod. posibnyk [Management of volunteer groups from A to Z: educational and methodological guide]. Kyiv: Verso-04. 288 s. [in Ukrainian]
8. Ivchenko H. (2003). Uchast molodi u volonterskiy diyalnosti yak sotsialno-pedahohichna problema (interpretatsiynny aspekt) [Youth participation in volunteer activities as a socio-pedagogical problem (interpretive aspect)]. *Sotsialna robota v Ukraini: teoriya i praktyka*. Kyiv. 453 s. [in Ukrainian]
9. Kapska A. (2011). Stratehichnyy pidkhid do orhanizatsiyi diyalnosti volonterskykh hrup: navch. posib. [A strategic approach to the organization of the activities of volunteer groups: a study guide]. Kyiv: Slovo. 379 s. [in Ukrainian]
10. Karpenko O. (2011). Volonterstvo yak chynnyk sotsialno-pedahohichnoho vplyvu na stanovlennya osobystosti: pidruchnyk [Volunteering as a factor of socio-pedagogical influence on personality formation: textbook]. Sevastopol: Tsentr uchb. l-ry. 345 s. [in Ukrainian]
11. Kornievskiy O. (2015). Volonterskyi rukh: svitovyi dosvid ta ukraïnski hromadianski praktyky: analit. dop. [Volunteer movement: world experience and Ukrainian civic practices: analyst. add]. Kyiv: NISD. 36 s. [in Ukrainian]
12. Kolupayeva A. (2009). Inklyuzyvna osvita: realiyi ta perspektyvy: monohrafiya [Inclusive education: realities and prospects: monograph]. Kyiv: Sammit Knyha. 272 s. [in Ukrainian]
13. Krapivina H. (2012). Svitovyi volonterskyi rukh: stan i status [The world volunteer movement: state and status]. *Herald of Economic Science of Ukraine*. Kyiv. 356 s. [in Ukrainian]
14. Larionova H. (2011). Volonterstvo v instytutsiynomu proctori [Volunteering in the institutional space]. *Sotsialna pedahohika: teoriya ta praktyka*. Kyiv. 675 s. [in Ukrainian]
15. Lyakh T. (2013). Volonterstvo v sotsialno-pedahohichniy diyalnosti: navch. posib [Volunteering in socio-pedagogical activities: a study guide]. Kyiv : Akademydav. 456 s. [in Ukrainian]
16. Myronova S. (2015). Korektsiyna psykhopedahohika. Olihofrenopedahohika: pidruchnyk [Correctional psychopedagogy. Oligophrenopedagogy: a textbook]. Kamianets-Podilskyi: Kamianets-Podilskyi natsionalnyi imeni Ivana Ohienka. 312 s. [in Ukrainian]
17. Rudyakevych T. (2004). Orhanizatsiya volonterskoho rukhu u vyshchykh navchalnykh zakladakh: metodychni rozrobky [Organization of the volunteer movement in higher educational institutions: methodical developments]. Zhytomyr: ZhDU. 48 s. [in Ukrainian]
18. Kapska A., Pinchuk I., Tolstoukhova S. (2000). Slovnyk-dovidnyk dlya sotsialnykh pedahohiv ta sotsialnykh pratsivnykiv [Dictionary-reference for social teachers and social workers]. Kyiv. 46 s. [in Ukrainian]
19. Skytova H. (2016). Shkola volonteriv: Navchalnyy posibnyk [School of volunteers: Study guide]. Kyiv. 166 s. [in Ukrainian]
20. Shumakova O. (2013). Zmist volonterskoi diialnosti studentiv-volonteriv VNZ [Content of volunteer activities of volunteer students of higher educational institutions]. *Visnyk LNU imeni Tarasa Shevchenka*. Kyiv. 302 s. [in Ukrainian]

УДК 131.30(477.613.5)

DOI <https://doi.org/10.32782/3041-1351/2023-1-2>

Дудченко Володимир Степанович

кандидат філософських наук, доцент,

доцент кафедри соціальної роботи, психології та соціокультурної діяльності,

Навчально-реабілітаційний заклад вищої освіти «Кам'янець-Подільський державний інститут»

vds190565@gmail.com

ORCID ID: 0000-0001-9710-2895

Поліщук Олександр Сергійович

доктор філософських наук, професор,

проректор,

Хмельницька гуманітарно-педагогічна академія

Prokurator2007@ukr.net

ORCID ID: 0000-0002-9838-7105

Дудченко Анна Володимирівна

студентка,

Навчально-реабілітаційний заклад вищої освіти «Кам'янець-Подільський державний інститут»

vds190565@gmail.com

ПСИХОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ В УМОВАХ ВІЙНИ: ІСТОРИКО-ФІЛОСОФСЬКІ РОЗДУМИ

У процесі наукового дослідження актуалізуються процеси формування суспільства, заснованому на гуманізмі, духовних ідеалах, новопосталої гуманістичної педагогіки і соціальної роботи кризь призму психологічних аспектів, на етапі формування нової етико-моральної реальності військового стану і російської агресії.

Наша мета полягає в тому, щоб долучитись до ґрунтовного вивчення психологічних аспектів соціальної роботи в умовах війни з урахуванням спеціальної педагогічної діяльності, яку розуміємо як процеси залучення всього суспільства, а також суб'єктів соціально-політичних процесів зі спеціальними освітніми потребами до суспільного життя і життєдіяльності місцевих громад. Перш за все слід поставити тих учасників соціальної дії, які мають проблеми у фізичному чи душевно-психологічному розвитку. Ці процеси приводять до рефлексії і використання методів, які сприятимуть кожному індивідууму, дитині, здобувачу з особливими потребами повноцінно брати участь у політико-суспільному житті нашої держави, яка перебуває в стані бойових дій.

Унікальні соціально-політичні патерни розвитку цивілізації створюють своєрідні економіко-культурні тенденції відносно майбутнього актора суспільної діяльності, якого потрібно навчити, сформувати до найрізноманітніших життєвих ситуацій за допомогою освіти і виховання, культури й науки, в системі певної культурної стадії розвитку держави. Вивчаючи історичну мінливість дискурсу педагогіко-психологічної теорії та практики, зазначаємо, що зі зміною соціально-економічних формацій в історичному кроці цивілізацій вони наблизатимуться до людини та її психіко-соматичних станів (людиномірність) в усій повноті психологічного, духовно-тілесного розвитку і самовдосконалення суб'єкта соціокультурного дискурсу в умовах війни та повоєнних реаліях.

Наукові напрацювання розширюють можливості психологічної науки і практики соціальної роботи в умовах військового часу, інклюзивної педагогіки для осіб зі спеціальними освітніми потребами на фундаменті духовності функціонування країни і збереження її суверенітету та територіальної цілісності. Психологічні особливості соціальної роботи можуть застосовуватись у концептуалізації інклюзивної педагогіки, філософії освіти, залучатись до усвідомлення та прогнозування нагальних проблем українського соціокультурного буття, вирішення реальних політичних проблем нашої Батьківщини в умовах військової агресії російської федерації на регіональному і глобальному рівнях, подоланні релігійних, політичних, конфесійних розбіжностей. Переосмислена проблематика допоможе формуванню збалансованої особистості для людей з особливими потребами, посттравматичними синдромами, а також сприятиме соціалізації та самореалізації в повоєнному середовищі і агресивному світі воєн, агресії і насилля.

Ключові слова: психологічна рефлексія, специфіка соціальної роботи, військовий стан, посттравматичні синдроми, соборність України.

Dudchenko Volodymyr Stepanovych

PhD in Philosophy, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of Social Work, Psychology and Sociocultural Activities,
Educational and Rehabilitation Institution of Higher Education “Kamianets-Podilskyi State Institute”

Polishchuk Oleksandr Serhiyovych

Doctor of Philosophy, Professor,
Pro-rector,
Khmelnitskyi Humanitarian and Pedagogical Academy

Dudchenko Anna Volodymyrivna

Student,
Educational and Rehabilitation Institution of Higher Education “Kamianets-Podilskyi State Institute”

**PSYCHOLOGICAL ASPECTS OF SOCIAL WORK IN WAR CONDITIONS:
HISTORICAL AND PHILOSOPHICAL REFLECTIONS**

In the process of scientific research, the object of our scientific reflections is the actualization of the processes of forming a society based on humanism, spiritual ideals, newly emerging humanistic pedagogy and social work through the prism of psychological aspects, at the stage of forming a new ethical and moral reality of the state of war and Russian aggression.

Our goal is to participate in a thorough study of the psychological aspects of social work in the conditions of war, taking into account special pedagogical activities, which we understand as processes of involvement of the entire society, as well as subjects of socio-political processes with special educational needs in public life and life activities of local communities. In the first place, those participants of social action who have problems in physical or mental and psychological development should be put. These processes lead to reflection and the use of methods that will help every individual, child, person with special needs to fully participate in the political and social life of our state, which is in a state of hostilities.

The unique social and political patterns of the development of civilization create peculiar economic and cultural trends, relative to the future actor of social activity, who must be trained and formed for the most diverse life situations with the help of education and training, culture and science, in the system of a certain cultural stage of the state's development.

Studying the historical variability of the discourse of pedagogic-psychological theory and practice, it is indicated that with the changes of socio-economic formations in the historical step of civilizations, they will get closer to man and his psycho-somatic states (human dimension) in all the fullness of psychological, spiritual-physical development and self-improvement sub object of socio-cultural discourse in the conditions of war and post-war realities.

Scientific developments expand the possibilities of psychological science and the practice of social work in wartime conditions, inclusive pedagogy for people with special educational needs on the basis of the spirituality of the functioning of the country and the preservation of its sovereignty and territorial integrity. Psychological features of social work can be used in the conceptualization of inclusive pedagogy, philosophy of education, involved in understanding and forecasting urgent problems of Ukrainian socio-cultural existence, solving real political problems of our Motherland in the conditions of military aggression of the Russian Federation at the regional and global levels, overcoming religious, political, and confessional differences. Rethought problems will help to form a balanced personality for people with special needs, with post-traumatic syndromes and will promote socialization and self-realization in the post-war environment and the aggressive world of wars, aggression and violence.

Key words: *psychological reflection, specifics of social work, martial law, post-traumatic syndromes, the unity of Ukraine.*

Вступ. Актуальність новопосталої проблематики збереження державного суверенітету і територіальної цілісності нашої держави, стратегія консолідації української нації, проблема духовного єднання суспільства в умовах військової агресії російської федерації належать до визначальних завдань. Це надважливо як стосовно геополітичної стратегії, науково-пізнавальної рефлексії психологічних особливостей соціальної роботи в умовах військового часу, так і щодо суспільно-політичної практики, соціальної реабілітації воїнів ЗСУ і внутрішньо перемішених осіб в політичних реалій військового стану і невизначеного сьогодення.

Мета та завдання статті. Однією з яскравих ознак сучасного духовного життя нашого суспільства в умовах війни є відродження та формування історичної пам'яті. За останні роки вона стала об'єктом наукового дослідження відомих учених держави, зокрема П. Толочка, Л. Губерського, В. Андрушенка, В. Вашкевича, М. Михальченка, В. Романця, Ю. Прилюка, О. Поліщука, М. Поповича, Г. Грабовського, М. Мальованого, В. Смолія, В. Степанкова.

Зусиллями сучасних культурологів, філософів, публіцистів, громадських діячів повертаються із забуття знакові для народу імена, події, цілі епохи, що донедавна були невідомими, табуєваними не лише широкому загалу читаючої публіки, але й фахівцям-науковцям.

Виклад основного матеріалу дослідження із зазначенням методів та повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Людська властивість адаптуватись до психологічних, культурних змін і трансформацій полікультурного простору в умовах військових дій, як предмет соціальної роботи, в реаліях військової агресії і загрози повсякденної реальності втрати рідних і близьких, небезпеки власному життю викликає зацікавленість молодих студентських дослідників і науковців нашої держави. Вагомість будь-якого соціокультурного феномена, як і його теоретично-практичне дослідження, екстраполюють теоретичні диспути з практичним досвідом і трансформаціями самого предметного дискурсу об'єктивної теорії і практики буденності

військового стану, об'єктивація якої створює умови конструктивного переосмислення саме ключових розбіжностей, в соціокультурній реальності і розвитку сенсу самого явища на рівні усвідомлення його онтологічних процесів буття нашої держави в умовах гібридної і гарячої форм війни. Під час військових дій соціокультурні пріоритети духовного і психологічного аспектів соціальної роботи є продуктом психолого-педагогічної синергії раціональних, емпіричних досліджень, духовного осмислення в рамках визначених психологічно-філософських і соціально-філософських практик.

У цьому напрямі М. Максютя розмірковує про те, як людська унікальність має змогу об'єднувати духовні та тілесні властивості, а особистісний вимір буття є тим «простором», де в алгоритмах творчості людини, її самотворчості взаємодіють тілесне та духовне єство. «Самотворчість особистості надає особистісного сенсу і тілесності, і духовності. Лише у єдності, причому індивідуально-неповторній, духовного та тілесного ми й можемо говорити про духовно-прекрасну особистість» [1, с. 8].

На сучасному етапі соціальна робота стає все більш актуальною, тому що внаслідок війни відбувається спад економіки, зростає рівень інфляції, велика кількість людей стають безробітними, що зумовлюється соціально-економічними показниками. Внаслідок цих деструктивних процесів спостерігаємо погіршення стану здоров'я населення, виникнення конфліктів на міжгромадянському ґрунті, посттравматичні синдроми наших воїнів та мирного населення внаслідок військових дій. Ми згодні з тим, що «соціальна робота базується на комплексі етичних стандартів, які охоплюють широкий спектр питань, зокрема продуктивних контактів між соціальними працівниками та їхніми клієнтами, які різняться за віковими, статевими, професійними ознаками, рівнем освіти, належать до інших культур» [2, с. 91].

До речі, розглядаючи різну методологію дослідження психологічних аспектів соціальної роботи в умовах війни, логічним вважаємо дослідження психологічних чинників, присутніх в усіх проявах соціального життя і відтворення духовних категорій, коли сучасне суспільство входить у стан турбулентності, хаотизації, викликаними гібридною і гарячими фазами війнами, пандемією COVID-19, застосуванням росіянами актів тероризму на нашій землі (Ірпінь, Буча, Краматорськ, Оленівка, Дніпро...).

Важливими компонентами сутності психологічних чинників соціальної роботи в сучасному мілітаризованому світі є державна і приватна ініціативна допомога найбіднішим прошаркам суспільства чи суб'єктам соціально-політичної дії, які потерпають від наслідків військової агресії. Важливим є те, на що спрямовується соціальна допомога і активність соціального працівника, суб'єкта соціальної дії та його односторонній у конкретних соціально-політичних умовах, адаптація до яких перевищує їхні можливості та потенціал соціальної роботи. У стресових умовах кожен потребує підтримки внаслідок фінансових, вікових, чи психофізіологічних особливостей

від агресивних впливів війни, турбулентності, зневіри, апатії, депресії, на деструктивних проявах якої концентрується сучасна психологічна наука.

Наслідком військових дій путінського режиму проти нашої країни є величезна кількість наших співгромадян, які змушені вести злиденний спосіб життя. Вони ледь знаходять ресурси на продукти і медикаменти, не те, щоб відшукати кошти на психологічну комунікацію, засоби виживання, але забезпечення психологічною підтримкою, як і включення до соціально-політичної практики, соціокультурної терапії – це те, над чим потрібно працювати і робити правильні висновки.

Нині психологічна тривога щодо карколомних економічних і політичних змін, може призводити до деструкції, апатії, депресії, істеричних проявів свідомого і підсвідомого рівня громадян. Всі ці елементи небезпечні для суспільства, психіко-динамічні відхилення здатні руйнувати збалансовану роботу державних органів і вносити додатковий тягар для соціальних працівників.

В умовах військового стану важливим напрямом соціальної роботи та соціальної психології є наукові розвідки в царині психологічних особливостей соціальної роботи в стані війни, усвідомлення сутності трансформаційних перетворень у суспільстві. Ці тенденції вимагають побудови новітньої моделі суспільства, тому що полікультурні трансформаційні конструкти потребують деталізованого дослідження і створення моделей нових суспільно-політичних зв'язків: ідеї – суспільно-політична практика – здобувач вищої освіти – владні інституції – психологічні концепції – соціокультурна об'єктивація інноваційного розвитку соціуму.

Соціальним працівникам, політикам, політехнологам потрібно переосмислити реальність і зрозуміти, що без гарантованої особистої і державної безпеки ми не зможемо формувати активного діяча, задіяного в трансформації соціальних процесів. Якщо немає особистої комунікації з владними органами, реформа суспільства буде досить проблематичною. Отже, саме психологічно стабільна особистість, її здатність і готовність до інтелектуальних змін, її адекватність у стравах і стриманість у стресових ситуаціях буде вирішальним стрижнем в напрямі психологічних особливостей соціальної роботи в сучасному воєнному і повоєнних просторах. Для того щоб послабляти вплив деструктивних чинників, можна застосовувати такі форми й методи: формування відповідних умов підтримки і стимуляції атмосфери довіри в колективі; проведення інноваційно-творчих заходів; стимулювання діяльності креативних лідерів; матеріальна й моральна стимуляція творчо-активних працівників.

Аналізуючи сучасний економічний, військовий, політико-соціальний стан українського суспільства, маємо об'єктивно підкреслити, що інтерес до проблем психології, соціальної роботи та соціальної освіти постійно зростатиме, бо ці процеси зумовлені реаліями війни. Вони продиктовані діалектичними законами суспільного розвитку і високою соці-

ально-психологічною потребою підвищення рівня підготовки фахівця-професіонала, яка заснована на гуманістичних ідеях і принципах з урахуванням його соціальних та психологічних запитів, здібностей, інтересів, досвіду роботи в стресових ситуаціях тощо.

Висновки і пропозиції подальших досліджень у цьому напрямі. Інноваційність психологічних аспектів соціальної роботи в умовах російсько-української війни виступає об'єктом наукових розвідок, які здійснюються за різними напрямками. Це дослідження програм, експериментальні соціальні творчі нововведення, дослідження в галузі створення методик і моделей.

Сучасні соціальні працівники повинні оволодіти професійними знаннями і навичками, розуміти суспільно-політичні процеси, релігійні особливості української держави, традиції, ціннісні орієнтири груп клієнтів, з якими вони працюють. У процесі соціалізації потрібно використовувати наявні мож-

ливості розширення своєї культурної і психологічної комунікації і потенціал практичного досвіду.

Ці процеси сприятимуть формуванню соціальної толерантності і відкриють горизонти полікультурного діалогу та взаємодії. Суттєво, що «особисті характеристики толерантного соціального працівника включають якості, які відображають розуміння і співчуття, здатність гнучко орієнтуватися у всьому діапазоні можливих рішень <...> Вважаємо, що питання формування міжкультурної толерантності майбутніх соціальних працівників у процесі професійної підготовки вимагають подальшого дослідження»[2, с. 94].

Окреслена проблематика очікує нових досліджень і наукових розвідок у царині психологічних аспектів соціальної роботи. Особливо актуальною ця наукова лакуна залишатиметься для здобувачів і молодих науковців нашої держави у воєнний і повоєнний періоди розвитку нашої держави.

Список літератури

1. Максютя М. Поняття «Тілесне» і «Духовне» у світоглядно-філософських пошуках Григорія Сковороди». URL: <https://pedagogy.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2020/09/Vypusk-32-33.pdf>.
2. Козубовський Р. Міжетнічна толерантність соціального працівника в полікультурному регіоні як умова ефективної професійної діяльності. URL: <https://pedagogy.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2020/09/Vypusk-32-33.pdf>.
3. Чижевський Д. Нариси з історії філософії на Україні. Київ: «Орій» при УКСП «Кобза», 1992. 230 с.
4. Даренська В. Куліш як фундатор українського екзистенціалізму. *Філософська думка*. 2010. № 4. С. 103–115.
5. 22 січня – День Соборності України. *Інформаційні матеріали*. URL: <https://old.uinp.gov.ua/news/22-sichnya-den-sobornosti-ukraini-informatsiini-materiali>.
6. День Соборності України: історія виникнення традиції й свята. URL: <https://mkrada.gov.ua/content/den-sobornosti-ukraini-istoriya-viniknennya-tradicii-y-svyata.htm>.

References

1. Maksyuta M. (2020). Poniattia "Tilesne" i "Dukhovne" u svitohliadovo-filosofskykh poshukakh Hryhoriia Skovorody [Concepts of "Corporeal" and "Spiritual" in worldview and philosophical searches of Hryhoriy Skovoroda]. Retrieved from: <https://pedagogy.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2020/09/Vypusk-32-33.pdf> [in Ukrainian].
2. Kozubovskyi R. (2020). Mizhethnichna tolerantnist sotsialnoho pratsivnyka v polikulturnomu rehioni yak umova efektyvnoi profesiinoi diialnosti [Interethnic tolerance of a social worker in a multicultural region as a condition for effective professional activity]. Retrieved from: <https://pedagogy.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2020/09/Vypusk-32-33.pdf> [in Ukrainian].
3. Chyzhevskiy D. (1992). Narisy z istorii filosofii na Ukraini [Essays on the history of philosophy in Ukraine]. K.: Orii pry UKSP "Kobza". 230 s. [in Ukrainian].
4. Darenka V. (2010). Kulish yak fundator ukrainskoho ekzystentsializmu [Kulish as the founder of Ukrainian existentialism]. *Filosofskaya dumka*. № 4. S. 103–115 [in Ukrainian].
5. N.a. (2016). 22 sichnia – den sobornosti Ukrainy. Informatsiini materialy [January 22 is the day of the unity of Ukraine. Information materials]. Retrieved from: <https://old.uinp.gov.ua/news/22-sichnya-den-sobornosti-ukraini-informatsiini-materiali> [in Ukrainian].
6. Mykolaiv city council (2016). Den Sobornosti Ukrainy: istoriia vynyknennia tradytsii y sviata [The Day of the National Assembly of Ukraine: the history of the origin of the tradition and holiday]. Retrieved from: <https://mkrada.gov.ua/content/den-sobornosti-ukraini-istoriya-viniknennya-tradicii-y-svyata.htm> [in Ukrainian].

УДК 159.923

DOI <https://doi.org/10.32782/3041-1351/2023-1-3>

Комарницька Людмила Миколаївна

кандидат філологічних наук,
доцент кафедри інклюзивної освіти, реабілітації та гуманітарних наук,
Навчально-реабілітаційний заклад вищої освіти «Кам'янець-Подільський державний інститут»
kob-@ukr.net
ORCID ID: 0000-0002-6742-8314
Web of Science Researcher ID: ABG-3996-2020

Боровисюк Таїса Василівна

спеціаліст вищої категорії,
викладач суспільно-гуманітарних дисциплін циклової комісії соціальної роботи,
психології, фізичної реабілітації та фундаментальних дисциплін,
Відокремлений структурний підрозділ «Кам'янець-Подільський фаховий коледж»
Навчально-реабілітаційного закладу вищої освіти «Кам'янець-Подільський державний інститут»
tajabor@ukr.net

ІНТЕРНЕТ-АДИКЦІЯ ЯК РЕЗУЛЬТАТ СОЦІАЛЬНОЇ ІНТЕГРАЦІЇ МОЛОДІ

Вступ. Науково-технічний прогрес є показником рівня розвитку сучасного суспільства. У зв'язку з появою нових технологій у сфері телебачення та інформаційно-комунікаційних технологій (інтернет, соціальні мережі, мобільна комунікація) люди дедалі більше стають інформаційно залежними. Сьогодні проблема залежності від віртуального світу набирає все більших масштабів. Психологи, психіатри, терапевти давно порушують питання про розвиток патологічної залежності людей від інтернет-мережі. Вона подібна до залежності від азартних ігор, наркотичної та алкогольної залежності тощо. Людина, яка «проживає» у віртуальному світі, фактично не контролює себе, вона втрачає свою волю, свободу вибору. Проблема залежності від мережі багатогранна, оскільки стосується і фізичного, і психологічного здоров'я нації, соціальних відносин у сімейному, освітньому та професійному середовищах, і серйозних економічних проблем.

Метою статті є соціологічний аналіз соціально-психологічних чинників, які обумовлюють виникнення і розвиток інтернет-залежності, виявлення основних детермінант для розроблення системи заходів попередження її негативних наслідків.

Результати досліджень доводять актуальність проблеми інтернет-залежності осіб юнацького віку та потребують нагального вирішення шляхом розроблення засобів профілактики та зниження проявів цього виду адиктивної поведінки.

Ключові слова: інтернет-залежність, інтернет-адикція, мережа, віртуальне середовище, таджет.

Komarnitska Liudmyla Mykolaivna

Candidate of Philological Sciences,
Associate Professor at the Department of Inclusive Education, Rehabilitation and Humanities,
Educational and Rehabilitation Institution of Higher Education "Kamianets-Podilskyi State Institute"

Borovysiuk Taisa Vasylivna

Specialist of the Highest Category,
Teacher of Social and Humanitarian Disciplines at the Cycle Commission of Social Work,
Psychology, Physical Rehabilitation and Fundamental Disciplines,
Separate Structural Subdivision "Kamianets-Podilskyi Professional College"
of the Educational and Rehabilitation Institution of Higher Education "Kamianets-Podilskyi State Institute"

INTERNET ADDICTION AS A RESULT OF SOCIAL INTEGRATION OF YOUTH

Introduction. Scientific and technological progress is an indicator of the level of development of modern society. Due to the emergence of new technologies in the field of television and information and communication technologies (Internet, social networks, mobile communication), people are increasingly becoming information dependent. Today, the problem of dependence on the virtual world is gaining more and more scope. Psychologists, psychiatrists, and therapists have long raised the question of the development of pathological dependence of people on the Internet. It is similar to gambling addiction, drug and alcohol addiction, etc. A person who "lives" in a virtual world does not actually control himself, he loses his will, freedom of choice. The problem of internet addiction is multifaceted, as it affects both the physical and psychological health of the nation, social relations in family, educational and professional environments, and serious economic problems.

The **purpose** of the article is a sociological analysis of the socio-psychological factors that determine the emergence and development of Internet addiction, the identification of the main determinants for the development of a system of measures to prevent its negative consequences.

Research **results** prove the relevance of the problem of Internet addiction among young people and require an urgent solution by developing means of prevention and reducing the manifestations of this type of addictive behavior.

Key words: Internet addiction, Internet addiction, network, virtual environment, gadget.

XXI століття – це час розвинених інформаційних технологій. Зараз більшість людей навіть боїться уявити своє життя без комп'ютера, нетбука, смартфона або будь-якого іншого гаджета, що дозволяє бути онлайн. З одного боку, інтернет – це чудовий спосіб бути в курсі всіх подій, миттєво обмінюватися інформацією з людьми навіть з іншого континенту, заробляти гроші, не виходячи з дому, і тут же їх витратити.

З іншого боку, інтернет – це величезне павутиння, де застрягають мільйони молодих людей з усього світу щодня. Для багатьох з них реальне життя перестало існувати, і вони повністю поринули в так звану віртуальну реальність, і не виключено, що вони піддаються інтернет-залежності.

З появою інтернету докорінно змінилися наше життя та система мислення. Людина має тепер доступ до необмежених обсягів інформації, отримання якої не вимагає матеріальних та енергетичних затрат. Інтернет став джерелом спілкування, проведення дозвілля та засобом отримання заробітку.

Білл Гейтс порівнював інтернет з «електронною нервовою системою», яка вміє миттєво проявляти реакцію на будь-які зміни в навколишньому світі та проводити аналіз ситуації задля метою допомоги людям приймати рішення швидко та правильно.

У 90-ті роки минулого століття дослідники заговорили про таке «захворювання», як інтернет-залежність. Вперше цей термін був використаний у роботах американського вченого-психіатра А. Гольдберга. Під інтернет-залежністю він розумів «розлад поведінки в результаті використання інтернету та комп'ютера, що глибоко впливає на побутову, навчальну, соціальну, робочу, сімейну, фінансову або психологічну сферу діяльності людини» [7].

Отже, інтернет-залежність (інтернет-адикція) – це психічний розлад, що характеризується нав'язливою схильністю до використання інтернету, проведення тривалого часу у мережі. Адиктивна поведінка – це вид саморуйнівної поведінки, яка має синдром підміни, що виникає у людей з різними залежностями (наприклад, у алкоголіків або наркоманів) [6, с. 8].

Таким чином, термін «інтернет-залежність» означає розлад психіки, що супроводжується нав'язливим прагненням підключитися до інтернету, його надмірним використанням і нездатністю вчасно від нього відмовитися [3, с. 22].

Розрізняють такі типи зловживання інтернетом.

1. Необхідність спілкування. Проблема полягає у використанні різних чатів, соціальних мереж задля задоволення потреби у спілкуванні. До цієї проблеми схильні люди, яким легше спілкуватися у віртуальному, ніж у реальному просторі. Проте залежність від віртуального спілкування призводить до того, що люди, котрі створюють собі ілюзію спілкування, вважають себе цілком комунікабельними людьми, оскільки мають велику кількість «друзів» у соціальних мережах. Однак, незважаючи на постійне спілкування в «паралельному світі», такі люди часто не тільки не підвищують свої комунікативні навички, а, навпаки, закриваються в собі.

2. Надмірне захоплення комп'ютерними іграми. Механізм цієї залежності полягає в тому, що людина отожднює себе з комп'ютерним персонажем і, таким чином, йде з реального світу з усіма його проблемами у віртуальний світ, де все яскраво, просто й барвисто.

3. Нав'язлива потреба у пошуку нової інформації. Проблема полягає в тому, що людина не контролює і не встигає засвоювати інформацію, що надходить до неї. Окрім того, більша частина цієї інформації не є корисною.

Залежність від інтернету переважно розвивається у людей, яких не задовольняє навколишній світ. «Зависаючи» в інтернеті, сучасна людина прагне розслабитися, забути про нагальні проблеми. Можливо, наявність комплексів, сором'язливість заважають заводити знайомства – і тоді для таких людей вкрай привабливим стає інтерактивне спілкування, коли можна залишатися анонімним, ховатися за вигаданим ім'ям та красивим аватаром.

За ступенем формування залежності інтернет починає витісняти інші сфери діяльності. Нездатність скоротити час перебування в мережі негативно впливає на життєдіяльність людини: знижується її ефективність у роботі, навчанні; підвищується стомлюваність; погіршуються відносини з оточуючими.

Залежність від інтернету негативно позначається і на стані здоров'я. Ті, хто сидить у мережі допізна, часто зауважують, що жертвують сном та здоров'ям, не контролюючи кількість годин, проведених за екраном монітора. Серйозні наслідки залежності від комп'ютера чи телефона спричиняє і здоров'ю дітей. Високі зорові навантаження збільшують небезпеку виникнення короткозорості, яка зазвичай розвивається у віці від 7 до 15 років. Часте проведення часу за таким гаджетом знижує концентрацію уваги, погіршує здатність перемикатися на інші види діяльності, обмежує емоційні контакти та спілкування з близькими та друзями, що особливо необхідно дітям для їхньої нормальної соціалізації. Соціалізація – це «процес входження індивіда в суспільство через різні спільноти, колективи, групи завдяки засвоєнню норм, ідеалів, цінностей шляхом виховання та навчання» [5, с. 78].

Загалом соціалізацію слід розглядати як органічну єдність двох складових частин. З одного боку, становлення особистості досить жорстко детерміновано об'єктивними процесами, що відбуваються у суспільстві, соціальним середовищем, факторами мікро-, міді- та макрорівнів. З іншого – від людини потрібне не лише пасивне засвоєння соціального досвіду, але й участь у його перетворенні на власні ціннісні орієнтації, переконання та установки щодо того, що саме вона є творцем своєї моральної свідомості. Результат цього двоєдиного процесу – це залучення індивіда до культури, набуття ним соціальної ідентичності, формування особистості як суб'єкта свідомої, енергійної та позитивної соціальної активності [2, с. 194].

У час активного використання інтернету на місце традиційної соціалізації приходять інтернет-соці-

алізація. Характерними психологічними механізмами інтернет-соціалізації є екзистенційний тиск, імітація, ідентифікація та відображення. Традиційний соціально-педагогічний механізм став менш типовим навіть для мешканців невеликих поселень, а стилізовані, інституційні та міжособистісні інститути стали переважаючими механізмами віртуальної соціалізації.

Як зазначалося вище, в умовах розвитку інформаційних технологій соціальні мережі набирають все більшої популярності. Відносно недавно з'явилися такі терміни, як «залежність від соціальних мереж», «чати», «лайки». Найчастіше до залежних відносять підлітків та молодих людей до 30 років. Представимо статистику залежності від віртуальної реальності в цифрах та фактах.

1. Нині з майже восьмимільярдного населення планети соцмережі використовують 4,2 млрд людей – більше половини. За останнє десятиліття кількість прихильників соціальних медіа потроїлась, а за останні роки зросла приблизно на 13%, зокрема, через пандемію та воєнні дії.

2. Щомісяця зареєстрований у соціальній мережі інтернет-користувач проводить близько 11 годин за екраном монітора.

3. Кожен власник смартфона проводить у середньому більше 3 годин на день у соціальній мережі, користуючись відповідними програмами.

4. 70% користувачів смартфонів перевіряють свої сторінки у соціальних мережах щодня.

5. 50% власників смартфонів перевіряють свої сторінки навіть перебуваючи у кінотеатрі.

6. 4 з 5 зареєстрованих користувачів перевіряють щоранку свої акаунти в соціальних мережах протягом перших 15 хвилин після пробудження.

На основі цих даних виділяють такі ознаки адикції від соціальних мереж.

1. Нав'язлива потреба щодня заходити до соціальних мереж, переглядати вхідні повідомлення. Навіть знаючи про те, що ніхто не мав написати, людину все одно тягне увімкнути свій комп'ютер чи телефон і перевірити пошту та стрічку новин.

2. Надмірне проведення часу біля екрана гаджета, неможливість контролювати час «перебування в інтернеті» і, як наслідок, усвідомлення того, що час було витрачено марно, важливих справ не зроблено, а користі від інтернету отримано не було.

3. Тяга десятки разів на день переглядати сторінку в очікуванні отримати нову інформацію, побачити нові світлини.

4. Гостре бажання обговорювати з друзями кожен свій крок, фотографуючи себе скрізь і всюди, частіше викладати нові світлини. Важливим стає те, скільки людей відвідало вашу сторінку протягом дня і як вони прокоментували ваші оновлення.

5. Все спілкування з друзями відбувається переважно через соцмережу, і ви вже забули, коли бачили їх востаннє.

6. Ви відчуваєте страшне розчарування і дискомфорт, якщо з якоїсь причини вам не вдається потрапити на свою сторінку в соціальній мережі.

7. Ви видаляєте свою сторінку в соціальній мережі, даєте собі обіцянку більше там не з'являтися, але через деякий час повертаєтеся знову.

Якщо виявлено якусь із цих ознак, тією чи іншою мірою людина є залежною від інтернету.

Для того щоб визначити рівень залежності сучасного суспільства від інтернету, було проведено соціологічне дослідження, у якому взяли участь 50 осіб віком 20–45 років. У ході дослідження випробуванню було запропоновано відповісти на низку питань:

- чи вважаєте себе інтернет-залежним;
- скільки годин ви проводите в інтернеті;
- чи можете ви місяць обійтися без інтернету;
- яку користь вам приносить інтернет;
- яку шкоду від інтернету ви відчуваєте;
- чи з'являлося у вас бажання знизити кількість годин, які ви проводите в інтернеті?

Проаналізувавши отримані дані, ми маємо такі результати:

- близько 60% опитаних визнали себе інтернет-залежними;
- в середньому близько 6 години на добу кожен учасник опитування проводить в інтернет-просторі;
- 80% респондентів вважають, що не зможуть не заходити до інтернету протягом місяця.

Однак, окрім негативної сторони, всесвітня павутина має й позитивну. Говорячи про користь інтернету, варто зазначити, що він є джерелом заробітку; засобом здобуття нових знань; способом приємного проведення часу (наприклад, перегляд цікавих статей, сайтів, відео, музики, літератури); забезпечує зв'язок з друзями та родичами на відстані; сприяє швидкому замовленню онлайн-квитків; дозволяє заощадити гроші на телефонних дзвінках; розширює світогляд.

Однак, незважаючи на всі «плюси» світової мережі, шкода від інтернету визначається також на фізіологічному та психологічному рівнях. Зокрема, довгий час перед монітором гаджета зумовлює швидку втому очей; псується зір, погіршується постава; спрощуються мова та мислення, що свідчить про деградацію особистості; знижується уважність; отримання інформації доводиться до автоматизму, інформація перестає сприйматися; живе спілкування замінюється віртуальним; підвищується рівень нервозності; відчуваються апатія, швидка втома.

90% людей зізнаються, що хотіли б зменшити кількість часу, що проводиться в інтернеті, але не уявляють це можливим.

Таким чином, інтернет може приносити як користь, так і шкоду, залежно від того, з якою метою його використовувати.

Нині існує теорія про те, що почуття самотності є одним з головних факторів, що породжують інтернет-адикцію, а інтернет – одна з причин виникнення самотності.

Австралійський філософ і футуролог Річард Уотсон у своїй книзі «Файли майбутнього: історія наступних 50 років» стверджує, що техніка змінила стосунки між людьми. Так, ще на початку минулого

століття, у 1909 році, австрійський психолог Зигмунд Фрейд висловив, здавалося б, таке парадоксальне твердження: «Телефон не тільки дозволяє людям спілкуватися на відстані, але й віддаляє їх один від одного» [1, с. 14]. Дійсно, теперішня лавина електронних повідомлень змушує людей вести такий спосіб життя, за якого «реальне спілкування» вічно відкладається на потім. І тепер психологи переконані: в епоху, коли нас усіх пов'язує інтернет, ми все більше віддаляємося один від одного.

Згідно з результатами, отриманими в ході дослідження, проведеного Р. Краутом та його колегами [2, с. 39], надмірне інтернет-користування призводить до ослаблення стосунків всередині сім'ї, що часто супроводжується посиленням депресії. У наступних публікаціях чимало авторів виступили з підтвердженнями тези про те, що інтернет-залежні люди більш самотні і мають нижчу самооцінку, ніж інтернет-незалежні. Так, наприклад, деякі дослідники відзначають статистичний зв'язок між частим інтернет-користуванням та загостренням почуття самотності, більш мізерною соціальною адаптацією та ослабленими емоційними навичками.

Разом з розмаїттям визначень самого поняття «самотність», що зустрічаються в літературі, різноманітністю відрізняються типології самотності. Дуже поширена думка про те, що чим більше коло соціальних взаємодій людини, тим вона менш самотня. Це далеко не завжди так, оскільки почуття самотності визначається не стільки кількістю, скільки якістю або силою соціальних зв'язків індивіда з іншими людьми.

Багато типології самотності зумовили спроби визначити природу дефіциту соціальних відносин чи виділити характеристики соціального становища особистості, що зумовлюють її самотність.

Існує два основні типи самотності (за Р. Вейсом) [4].

1. Соціальна самотність – це незадоволеність людини її соціальними зв'язками, її глибокі переживання, відсутність кола спілкування. Така людина гостро переживає розрив стосунків з іншими людьми, відсутність моральної підтримки. Кожна людина хоче відчувати свою причетність до певної соціальної групи, тому соціальна самотність є причиною нестачі сприйняття людиною своєї приналежності до загальної соціальної групи.

2. Емоційна (психологічна) самотність – це переживання відсутності тісної емоційної прихильності до інших, нездатності знайти душевний відгук у своїх думках та переживаннях, зустріти розуміння з боку інших людей. Цей тип самотності виникає за відсутності близької людини, здатної розділити почуття. Іншими словами, емоційна самотність є результатом нестачі психологічної прихильності індивіда до близьких людей, таких як батьки, чоловік чи дружина, діти, брати, сестри та інші родичі. Людина почувається незрозумілою, відчуває відсутність справжніх друзів у своєму житті.

Для того щоб підтвердити теорію взаємозв'язку інтернет-залежності та почуття самотності, ми провели дослідження серед 27 студентів НРЗВО

«Кам'янець-Подільський державний інститут» віком 18–22 років.

У ході дослідження випробуванням було запропоновано два види опитування: придумати асоціації до слів «самотність» та «інтернет» і пройти тест Фергюсона, спрямований на виявлення суб'єктивного відчуття самотності.

Методика Фергюсона дозволила визначити, що серед студентів у 12 осіб – низький рівень самотності, 11 осіб відчувають середній рівень самотності, а 4 – високий. Отже, більше половини опитаних студентів тією чи іншою мірою відчувають себе самотніми.

В результаті досліджень було виявлено, що більшість слів, з якими асоціюються «самотність» та «інтернет», пов'язані між собою. Це порожнеча, залежність, спілкування, соціальні мережі, втрата часу, нудьга, пошук. Таким чином, між поняттями «інтернет» та «самотність» існує безперервний зв'язок. Відкриваючи для себе можливості інтернету, людина все частіше йде від реальності, проводить більше часу за пошуком інформації, електронним листуванням – і віртуальний світ стає для неї новим життям. Іншими словами, людина втрачає наявні зв'язки і все більше закривається в собі, у своєму світі. Водночас інтернет вибирають найчастіше тоді, коли ускладнена можливість реалізації свого потенціалу в житті. В періоди самотності людина прагне заповнити порожнечу всередині себе за допомогою контактів у соціальних мережах, не помічаючи, як поступово вона переходить між стадією приємного проведення часу та стадією порожньої втрати часу, а часом навіть важкої інтернет-залежності.

Для того щоб позбавитися інтернет-залежності, необхідні усвідомлення наявності інтернет-адикції і вольове регулювання цим механізмом. Фахівці називають цілу низку способів позбавлення залежності [5, с. 402].

1. Поступове зменшення часу, який витрачається на інтернет, або встановлення чіткого ліміту часу на день.

2. Заміщення, тобто перемикання уваги на інший вид діяльності. Наприклад, на цікаве хобі, яке дозволить відволіктися від інтернету та знизить потяг до нього.

3. Повна відмова від об'єкта залежності. Такий радикальний метод має побічні ефекти, зокрема високий ступінь агресії.

4. Навіювання або самонавіювання. Інтернет-залежний повинен дати собі відповідь на низку запитань: «Навіщо я граю?», «Що я можу зробити за цей час, який я проводжу в інтернеті?», «Чи можу я не проводити в інтернеті стільки часу?», «Чим цікавішим я можу зайнятися?».

Дуже важливо, щоб інтернет-залежна людина усвідомлювала, що її звичка негативно впливає на її життя. Адже усвідомлення наявної проблеми є першим щаблем на шляху до позбавлення від неї. У період позбавлення залежності необхідна підтримка близьких, а також бажання залежного змінити свій спосіб життя. Тоді у людини з'являться нові можливості для особистого розвитку, в тому числі за допомогою інтернету, але вже не залежного від нього.

Основна проблема інтернет-адикції полягає в тому, що найбільш схильні до інтернет-залежності (через специфіку вікових особливостей) підлітки та молодь. Молоді люди часто страждають від депресії, мають проблеми з навчанням або спілкуванням з однолітками. Особи, які проводять багато часу за комп'ютером, нерідко мають відхилення, пов'язані з руховою системою, зором, а також багато з них схильні до ожиріння. Таким чином, надмірна пристрасть до інтернету руйнівню діє на здоров'я та психіку молодої людини.

Як висновок, зазначимо, що, на жаль, нині вчені та лікарі не мають чітко розроблених принципів діагностики, профілактики інтернет-залежності у молоді. Сьогодні соціальні педагоги та психологи в загальноосвітніх установах або зовсім не займаються профілактикою інтернет-адикції, або ця робота зводиться до надання методичних рекомендацій вчителям та батькам цих учнів. Саме тому однією з найактуальніших проблем сучасності є пошук можливостей для зниження інтернетної залежності в підлітковому віці, а також підвищення ефективності її профілактики.

Список літератури

1. Вакуліч Т.М. Психологічні чинники запобігання інтернет-залежності підлітків: автореф. дис. ... канд. психол. наук: 19.00.07. Київ, 2006. 21 с.
2. Карабін Т.В. Вплив особливостей спілкування в мережі «Internet» на процес соціалізації студентської молоді: дис. ... канд. психол. наук: 19.00.05. Івано-Франківськ, 2005. 261 с.
3. Мельник В.О. Аналіз сучасного стану психічних та поведінкових розладів пов'язаних з патологічним використанням комп'ютера та інтернет-мережі. *Психічне здоров'я*. 2011. № 1 (30). С. 22–25.
4. Мовчан М.М. Самотність як феномен буття особистості: монографія. Полтава: РВВ ПУСКУ, 2009. 265 с.
5. Москаленко В.В. Соціалізація особистості: монографія. Київ: Фенікс, 2013. 540 с.
6. Шапар Б.В. Психологічний тлумачний словник. Харків: Прапор, 2004. 640 с.
7. Goldberg I. Internet addiction disorder. In *Psychom.net*, accessed 20 November 2004.

References

1. Vakulich, T.M. (2006). *Psychologichni chynnyky zapobihannia Internet-zalezhnosti pidlitkiv* [Psychological factors of prevention of Internet addiction among teenagers]. *Extended abstract of Candidate's thesis*. Kyiv, 21 s. [in Ukrainian].
2. Karabin, T.V. (2005). *Vplyv osoblyvostei spilkuvannia v merezhi "Internet" na protses sotsializatsii studentskoi molodi* [The influence of features of communication in the "Internet" network on the process of socialization of student youth]. *Candidate's thesis*. Ivano-Frankivsk, 261 s. [in Ukrainian].
3. Melnyk, V.O. (2011). *Analiz suchasnoho stanu psykhichnykh ta povedinkovykh rozladiv poviazanykh z patolohichnym vykorystanniam kompiutera ta internet-merezhi* [Analysis of the current state of mental and behavioral disorders associated with the pathological use of computers and the Internet]. *Psykhichne zdorovia*, 1 (30), 22–25 [in Ukrainian].
4. Movchan, M.M. (2009). *Samotnist yak fenomen buttia osobystosti* [Loneliness as a phenomenon of being an individual]: monohraf. Poltava: RVV PUSKU, 265 s. [in Ukrainian].
5. Moskalenko, V.V. (2013). *Sotsializatsiia osobystosti* [Socialization of personality]: monohraf. Kyiv: Feniks, 540 s. [in Ukrainian].
6. Shapar, B.V. (2004). *Psykhologichnyi tлумachnyi slovnyk* [Psychological explanatory dictionary]. Kharkiv: Prapor, 640 s. [in Ukrainian].
7. Goldberg I. Internet addiction disorder. In *Psychom.net*, accessed 20 November 2004 [in English].

УДК 159.922:338.48–056.2/.3

DOI <https://doi.org/10.32782/3041-1351/2023-1-4>

Кучеров Геннадій Геннадійович

кандидат історичних наук, доцент,
доцент кафедри інклюзивної освіти, реабілітації та гуманітарних наук,
Навчально-реабілітаційний заклад вищої освіти «Кам'янець-Подільський державний інститут»
kucherovgennadij@gmail.com
ORCID ID: 0000-0002-7979-0855

Глов'юк Оксана Василівна

викладач,
Відокремлений структурний підрозділ «Кам'янець-Подільський фаховий коледж»
Навчально-реабілітаційного закладу вищої освіти «Кам'янець-Подільський державний інститут»
oksana_shulyk@ukr.net

ВАЖЛИВІСТЬ ІНКЛЮЗИВНОГО ТУРИЗМУ ДЛЯ ОСОБИСТОГО РОЗВИТКУ

Вступ. Сучасне суспільство в умовах глобалізаційних трансформацій хоче бачити у людині особистість. Змалечку система освіти формує у дитини позитивні якості майбутньої особистості. Спочатку батьки, потім вихователі, вчителі, найближче оточення дитини, а також незнайомі люди опосередковано чи пряму впливають формування у характері позитивних аспектів. На нашу думку, туризм надзвичайно сильно впливає на розвиток в людині особистісних характеристик. За допомогою туризму ми формуємо особистість у завуальованій формі. Дитина бачить у туризмі лише спорт, тому охоче насолоджується цим видом діяльності. А для суспільства важливо, що туризм впливає на здоров'я та особистісні якості дитини.

Поглиблення та незворотність соціально-економічних і політичних перетворень у всіх сферах суспільного життя України ставлять нові завдання перед суспільством. Це перш за все завдання виховання сучасного покоління в дусі активної творчої праці, дотримання та гармонізації інтересів суспільства та особистості, розвитку духовності людини, збереження її фізичного та морального здоров'я.

Мета та завдання статті. Метою статті є з'ясування значення інклюзивного туризму для особистісного розвитку особи з інвалідністю, розкриття впливу мандрівок на внутрішній світ особи.

Результати. Встановлено, що інклюзивний туризм виступає одним із ключових засобів формування особистості людини з інвалідністю. Зокрема, подорожі допомагають людям розвинути глобальне світобачення, виховують співчуття, здатні допомогти людині підвищити самооцінку, формують вміння адекватно взаємодіяти з навколишньою дійсністю. У контексті розгляду можливостей розвитку особистості найбільш ефективним є культурно-пізнавальний туризм.

Ключові слова: *особистість, розвиток особистості, особи з інвалідністю, особи з обмеженими можливостями, інклюзивний туризм, подорож, мандрівка.*

Kucherov Hennadii Hennadiiovych

Candidate of Historical Sciences, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of Inclusive Education, Rehabilitation and Humanities,
Educational and Rehabilitation Institution of Higher Education "Kamianets-Podilskyi State Institute"

Hloviuk Oksana Vasylivna,

Lecturer,
Separate Structural Subdivision "Kamianets-Podilskyi Professional College"
of the Educational and Rehabilitation Institution of Higher Education "Kamianets-Podilskyi State Institute"

THE IMPORTANCE OF INCLUSIVE TOURISM FOR PERSONAL DEVELOPMENT

Introduction. Modern society in the conditions of globalization transformations wants to see a person as an individual. From an early age, the education system forms positive qualities of the future personality in the child. First, parents, then educators, teachers, the immediate environment of the child, and also strangers indirectly or directly influence the formation of positive aspects of the character. In our opinion, tourism has an extremely strong influence on the development of a person's personal characteristics. With the help of tourism, we form a personality in a veiled form. A child sees tourism only as a sport and therefore willingly enjoys this type of activity. And it is important for society that tourism affects the child's health and personality.

The deepening and irreversibility of socio-economic and political transformations in all spheres of social life of Ukraine poses new challenges to society. This is, first of all, the task of educating the modern generation in the spirit of active creative work, observing and harmonizing the interests of society and the individual, developing a person's spirituality, and preserving his physical and moral health.

The purpose and objectives of the article. The purpose of the article is to clarify the importance of inclusive tourism for the personal development of a person with a disability, to reveal the impact of travel on the inner world of a person.

The results. It has been established that inclusive tourism is one of the key means of forming the personality of a person with a disability. In particular, travel helps people develop a global outlook, fosters compassion, can help a person increase self-esteem, and develops the ability to adequately interact with the surrounding reality. In the context of considering the possibilities of personal development, cultural and educational tourism is the most effective.

Key words: *personality, personality development, persons with disabilities, persons with disabilities, inclusive tourism, travel, journey.*

Вступ. Нині туризм став одним із найважливіших елементів життя багатьох тисяч людей у всьому світі. Відпочинок як невіддільна частина життєдіяльності необхідний кожній людині для відновлення фізичних та духовних сил. Право людини на відпочинок зафіксовано у міжнародних документах з туризму та українському законодавстві. Манільська декларація щодо світового туризму закріплює право кожного на проведення дозвілля і, звичайно, право на відпустку, свободу пересування країнами та туризм [1]. Конституцією України гарантується декларація про проведення дозвілля і свободу пересування.

Сьогодні у стадії становлення перебувають питання, спрямовані на розширення культурного кругозору людей з обмеженими функціями на залучення їх до досягнень високої культури. Особливо це актуально для людей з обмеженою мобільністю, візників. Потужним інструментом культурної соціалізації є інклюзивний туризм. Він не лише активізує інтерес до життя, але й сприяє подоланню культурних відмінностей та сприйняття нерівності, спричиненої обмеженнями здоров'я. Цей аспект робить інклюзивний туризм важливим засобом конструювання самоідентифікації особистості, її всебічного розвитку і формування.

У великому арсеналі засобів фізичної культури та спорту туризм має широке поле впливів, привертає до себе більш пильну увагу саме як комплексний засіб розвитку особистості. Це його оздоровча, реабілітаційна, соціалізаційна, виховна спрямованість тощо. Туризм – засіб, що дозволяє сформувати та розвинути інтелектуальні можливості особистості. Нарешті, туризм використовується як засіб не лише активного відпочинку, але й розвитку морально-вольових якостей особистості. Зокрема, формує моральну культуру, виховує любов до вітчизни, допомагає створенню високих громадянських почуттів, почуття обов'язку, товариства тощо.

Попри такий широкий спектр впливу туризму на людину, є низка проблем, які потребують пильної уваги. Це відсутність єдиної політики держави та органів влади на місцях у галузі інклюзивного туризму, низька поінформованість молоді про його цілі, завдання, можливості (оскільки нині, на жаль, туризм пов'язують лише із закордонними поїздками), відсутність фінансування, дороге туристичне спорядження, завищені ціни на туристичні путівки. Серед зазначених питань особливе місце посідає питання формування особистості людини з інвалідністю засобами інклюзивного туризму. Це спричинило актуальність нашого дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання розвитку інклюзивного туризму є порівняно новим. Провідні роботи, присвячені йому, з'явилися лише в останні 20 років.

Українські дослідники В.В. Лепський [2], Л.Ю. Науменко [2], І.С. Борисова [2], В.М. Березовський [2], С.В. Макаренко [2], Н.В. Белоусова [3] та інші у своїх розвідках зосередились на реабілітаційних аспектах інклюзивного туризму. О.М. Кулик з'ясував сутність та значення інклюзивного туризму в Укра-

їні [4]. Як засіб психологічної та соціальної підтримки осіб із особливими потребами інклюзивний туризм дослідили С.В. Тищенко, Т.М. Чернишова, А.С. Осіпчук [5]. Предметом наукового пошуку О.В. Кравченко і І.М. Резніченко стала важливість інклюзивного туризму у формуванні національно-патріотичного та екологічного виховання дітей і молоді [6]. О.В. Литвин визначив роль інклюзивного туризму в індустрії гостинності [7].

Отже, специфіка використання туристичної діяльності як засобу розвитку особистості осіб з обмеженими можливостями не була предметом спеціальних досліджень. Попри наявність праць із означеної теми недостатньо вивченим, на нашу думку, є питання формування особистості особи з інвалідністю засобами інклюзивного туризму. Сьогодні фактично відсутні публікації міждисциплінарного характеру, в яких би поєднувалися дослідження інклюзивного туризму та психології особистості.

Мета статті полягає в тому, щоб з'ясувати, наскільки інклюзивний туризм впливає на особистісне зростання особи з обмеженими можливостями. Цьому сприятиме визначення ролі інклюзивного туризму у перевірці особи з інвалідністю своїх можливостей, підвищенні самооцінки, розвитку глобального світобачення, з'ясуванні виховного потенціалу.

Виклад основного матеріалу. Сьогодні особу з інвалідністю все частіше можна зустріти в екологічній експедиції, турах у різні країни світу, вони підіймаються на вершини гір, перетинають льодові материки, подорожують колясками, автомобілями, сплавають річками, беруть участь у міжнародних конгресах та конференціях. Тобто туризм стає стилем життя сучасної людини, у тому числі людей з обмеженими функціями. Водночас зростає значення туризму як засобу особистого розвитку.

Для багатьох людей подорожі можуть бути важливою частиною особистого розвитку. Коли ми залишаємося у власній зоні комфорту, в контексті, який ми завжди знали, нам важко змінитися всередині. Але новий досвід, будь-то нові стосунки, нові професійні чи освітні пригоди або контакт із новим середовищем, може спонукати особу з інвалідністю вийти із зони комфорту і вже там індивідуально рости та змінюватися.

Важливість подорожей для особистого розвитку можна пояснити кількома обставинами.

По-перше, подорожі допомагають особам з інвалідністю «знайти» себе, перевірити, на що здатна людина, випробувати свої вольові та фізичні можливості. Важливим фактором участі у туризмі є те, що подорожі допомагають дослідити власну ідентичність. Індивідуальні подорожі особливо корисні для такого формування особистості. «Хто ми» або, принаймні, те, чим ми себе вважаємо, часто формують люди та системи, з якими ми взаємодіємо, а також те, як ці люди та системи очікують від нас мислення, дій і поведінки. Мандрівники, які подорожують та відчують життя поза цими очікуваннями, виявляють, що повертаються додому дещо іншими, переживши важливий етап особистого розвитку і розуміння того,

«хто вони», під час подорожі. Зокрема, 4 липня 2020 р., відбулося сходження на найвищу вершину Львівщини – гору Пікуй. У супроводі волонтерів гору подужав ветеран російсько-української війни Олексій Скриба. Останній пересувався на «джулетці» українського виробництва – візку, завдяки якому особи з інвалідністю долають гірські вершини [8].

Під час групових (студентських) подорожей особи з інвалідністю можуть скористатися іншою перевагою подорожей. Абстрагуючись від очікувань людей, які знали вас роками, у вас є можливість у новій туристичній групі представити себе таким, яким ви є насправді. Це навіть може бути можливість поекспериментувати з різними соціальними ролями і перевірити свою витривалість до змін у довкіллі, у тому числі свою особистість, а саме: наскільки ви толерантні, комунікативні, емпатійні. Після мандрівки особі з інвалідністю стає зрозумілим, де і які були допущені прорахунки під час взаємодії із суб'єктами мандрівки і на що варто звернути увагу у майбутньому.

Згідно з прогнозом Міжнародної організації туризму, у 2050 році подорожуватиме кожен четвертий мешканець Землі [9]. Туристичні мандрівки важливі, тому що вони допомагають людям розвинути глобальне світобачення. Особи з інвалідністю (особливо на візках) мають багато часу для роздумів; усвідомлюють, що вони є учасниками глобалізаційних процесів. Вибір, зроблений державою з іншого боку земної кулі, впливає на нас. Екологічні катастрофи впливають на людей за тисячі кілометрів від місця їхнього проживання (як, наприклад Чорнобильська аварія, відлуння якої спостерігалося у багатьох регіонах нашої планети). У контексті відзначеного можна зрозуміти, що подорожі можуть допомогти нам ідентифікувати себе з місцями, які ми відвідали, і мати більшу уяву для розуміння проблем, які стосуються незнайомих людей і культури. Оскільки світ продовжує глобалізуватися, подорожуючи, особа з інвалідністю залишається важливою частиною розвитку глобального світогляду та обізнаності.

Людська природа спонукає нас спочатку думати про «я і мое» або про те, як проблеми можуть вплинути на нас і людей, яких ми любимо. Використовувати можливість подорожувати важливо, особливо коли студенти чи дорослі з інвалідністю заглиблюються у вивчення складних глобальних проблем. Трансформація роздумів, на нашу думку, буде здійснюватися від фокусування на тому, як проблеми можуть вплинути на «них» особисто, до роздумів про те, як проблеми здатні вплинути на «них» у всьому світі. Глобальність бачення світових питань так чи інакше впливатиме на формування особистості особи з інвалідністю.

По-третє, подорожі виховують співчуття. Подорожувати – означає відчувати культуру, мистецтво та людей місцевості, яка відрізняється від того, що ми називаємо домом. Відвідуючи, наприклад, іншу державу, можна зустріти людей, які мають житлові, фінансові та інші проблеми. Одна особа не здатна змінити людство, розвинути милосердя в інших

людях, вплинути на історію. Але кожен може змінити себе: почати надавати допомогу нужденним людям. Замість того, щоб засуджувати людей, які потрапили у важку життєву ситуацію, вважаючи, що вони самі винні в цьому, подумати, чим можна їм допомогти. Людина, яка виявляє не показне, а справжнє співчуття, милосердя, викликає повагу (не прагнучи цього спеціально), подає своїми вчинками приклад оточуючим, заражає їх ідеєю співчуття, милосердя. Поступово разом із нею почне змінюватись і її найближче оточення. Прояв і виховання співчуття викликають позитивні емоції у туриста – він почувається корисним у цьому світі (а для особи з інвалідністю це великий бонус). Своєю чергою, об'єкт милосердя наступного разу сам виявить до когось співчуття.

Подорожі здатні допомогти людині підвищити самооцінку. Не секрет, що особи з інвалідністю здебільшого страждають заниженою самооцінкою, а турист, маючи її, може відмовитися долати перешкоду, яку для нього реально подолати – в деяких умовах це може зірвати подорож чи спровокувати загрозу безпеці. Безперечно, для кожної особи з інвалідністю мандрівки важкі з психологічної точки зору, коли потрібно перевершити себе, це виклик самому собі, своєму характеру, до якого людина, можливо, не звикла, і коли вона добре реагує на ці виклики, то подорожі можуть мати важливу перевагу, допомагаючи їй почуватися впевненіше та більше вірити у свою спроможність робити майже неможливі речі. Тому виїзд, особливо за кордон, для особи з обмеженими можливостями – подія співмірна з колосальним досягненням. Для багатьох людей досвід подорожей важливий, тому що він має, зрештою, величезний вплив на особистісний розвиток.

Українські дослідники проблем інклюзивного туризму С.В. Тищенко, Т.М. Чернишова та А.С. Осіпчук зосередили свою увагу на туризмі як засобі психологічної підтримки осіб із інвалідністю. Зокрема, відзначаючи таку форму групового туризму, як похід, автори відзначають його корисність для осіб з інвалідністю, а саме відбувається переоцінка людиною рівня своїх можливостей, підвищується рівень готовності їх подолання, зростає самооцінка, відбувається перехід із ролі опікуваного об'єкта у роль активного суб'єкта діяльності, зумовленої спілкуванням і взаємовпливом людей в умовах доступності туризму для досягнення соціальної інтеграції [10, с. 78]. Отже, особа з інвалідністю з кожним успіхом буде намагатися підняти рівень домагань, а значить, буде зростати її самооцінка – віра у свої сили та можливості.

Під час розгляду можливостей розвитку особистості виділяється культурно-пізнавальний туризм, який сприяє активному пізнанню історії та культури різних народів та цивілізацій що, своєю чергою, розширює світогляд, збагачує внутрішній світ людини. Цей вид туризму передбачає передусім подорож із пізнавальними цілями, що сприяє розвитку внутрішньої злагоди людини. Саме культурно-пізнавальний туризм спрямований на прояв

етнокультурної самобутності та індивідуальності кожної людини, а також впливає практично на всі сфери людської діяльності. На думку О.В. Кравченко, гуманітарне значення туризму полягає не лише в його пізнавальності, але й в інтелектуально-виховному впливі на особистість [11, с. 159]. Особливо це стосується молодого покоління.

Інклюзивний туризм допомагає особам з інвалідністю розвивати здатність до самостійності, вміння адекватно взаємодіяти з навколишньою дійсністю. Головними завданнями їхньої соціальної адаптації та абілітації є сприяння у подоланні внутрішніх бар'єрів та організація спілкування й взаємодії із соціумом – з однолітками, дорослими та суспільством загалом. Включення їх у туристичні заходи та акції сприяє розвитку комунікативних умінь, дозволяє засвоювати системи соціальних орієнтирів, цінностей, норм чинного соціального порядку, змінювати та збагачувати власну поведінку. У процесі спілкування звичайні діти та діти з обмеженими функціями, самі того не підозрюючи, формують нове, більш толерантне ставлення насамперед один до одного, створюють платформу на шляху до «нової культури», де саме вони будуть основними суб'єктами суспільства.

Оскільки в людини є здатність до передбачення результатів і побудови планів на майбутнє, то вона може звернути цю здатність і на себе: усвідомити, як вона впорається з майбутньою діяльністю, якою мірою буде відповідати вимогам ситуації, чи зможе продуктивно розпорядитися наявними у неї ресурсами, у тому числі психологічними, тобто особлива роль у мандрівці відводиться сфері самосвідомості суб'єкта.

Дійсно, індивідуальна історія кожної людини невидимими тенетами пов'язана з історією її сім'ї, країни та епохи, в якій їй та її рідним довелося жити. Розвиток самосвідомості людини з дитячого віку та на кожному новому етапі життя звертає її до пошуку відповіді на запитання «Хто я?», «Звідки я?», «Чий я?», «Яке моє призначення?», «Куди я йду?», «Чого я хочу від життя?» тощо. Глибина та ступінь старанності у пошуку відповіді на них у кожної людини індивідуальні. Відповіді на них людина шукає як у

собі, так і в історії, у долях своїх близьких та знайомих людей.

Пошук відповідей на складні питання самовизначення видатний німецький філософ та психолог ХХ століття Еріх Фромм пов'язав із п'ятьма екзистенційними потребами, властивими лише людям як носіям самосвідомості. Ці потреби, на думку Е. Фромма, будь-коли можуть бути задоволені повною мірою і насправді є двигунами до самовдосконалення, без задоволення яких людина неспроможна відчути всю повноту свого життя. До таких потреб він відніс потребу у встановленні зв'язків, подоланні своєї пасивної тваринної природи себе, коренях (люди потребують того, щоб відчувати себе невіддільною частиною світу, бути приналежним до спільноти), наявності системи цінностей, самоідентичності [12]. Саме ці потреби мають особливу актуальність для осіб з інвалідністю, які протягом життя, у тому числі під час мандрівок, ведуть її до пізнання себе, своєї індивідуальної історії, історії свого народу та країни.

Висновки. Таким чином, отримані результати проведеного теоретичного дослідження підтвердили припущення, що туристична діяльність може бути використана як комплексний засіб розвитку особистості. Під час туристичних мандрівок здобувається досвід, особа аналізує побачене, відчуте, сприйняте нове для неї. Для ефективного формування особистості засобами інклюзивного туризму необхідна її активна життєва позиція. Подорожі допомагають людям розвинути глобальне світобачення, виховують співчуття, здатні допомогти людині підвищити самооцінку, формують вміння адекватно взаємодіяти з навколишньою дійсністю. У контексті розгляду можливостей розвитку особистості найбільш ефективним є культурно-пізнавальний туризм. Досліджувати світ під час подорожей важливо, оскільки це може підвищити впевненість осіб з інвалідністю у тому, що вони зможуть впоратися з особистими проблемами.

На нашу думку, дослідження інклюзивного туризму та психології особистості у науковому пошуку перспективне. Це дасть можливість зрозуміти потреби осіб з інвалідністю та скоригувати державну політику у туристичній галузі.

Список літератури

1. Manila Declaration on World Tourism. URL: <https://docs.cntd.ru/document/901813698>.
2. Лепський В.В., Науменко Л.Ю., Борисова І.С., Березовський В.М., Макаренко С.В. Реабілітація людей з інвалідністю: наукове обґрунтування нових підходів. *Актуальні проблеми сучасної медицини*. 2017. Т. 17. Вип. 1. С. 134–138.
3. Белоусова Н.В. Впровадження інклюзивного туризму в соціально-реабілітаційну систему України. *Молодий вечірний*. 2017. № 2 (42). С. 14–17.
4. Кулик О.М. Інклюзивний туризм в Україні, його суть та значення. *Комплексний підхід до модернізації науки: методи, моделі та мультидисциплінарність*: матеріали I Міжнародної наукової конференції (Т. 1), м. Вінниця, 19 листопада, 2021 р. / Міжнародний центр наукових досліджень. Вінниця: Європейська наукова платформа, 2021. С. 22–24.
5. Тищенко С.В., Чернишова Т.М., Осіпчук А.С. Туризм як засіб психологічної та соціальної підтримки груп ризику та людей з особливими потребами. *Інфраструктура ринку*. 2021. № 51. С. 73–81. DOI: 10.32843/infrastuct51-11.
6. Кравченко О.В., Резніченко І.М. Інклюзивний туризм як засіб формування національно-патріотичного та екологічного виховання дітей та молоді. *Актуальні питання гуманітарних наук*. 2022. Вип. 56. Т. 3. С. 163–169. DOI: <https://doi.org/10.24919/2308-4863/56-3-25>.

7. Литвин О.В. Роль інклюзивного туризму в індустрії гостинності. *Сучасні проблеми і перспективи економічної динаміки*: матеріали VIII Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Умань, 18 листопада 2021 р.) Умань: Візаві, 2021. С. 622–624.

8. Інклюзивний туризм в дії: в межах сходження на гору Пікуй презентували українську «джульєтку». URL: <https://old.loda.gov.ua/news?id=52337>.

9. «Планета мандрівників»: глобальний туризм у сучасному світі. URL: <https://hromadske.ua/posts/turyzm-v-suchasnomu-sviti>.

10. Тищенко С.В., Чернишова Т.М., Осіпчук А.С. Туризм як засіб психологічної та соціальної підтримки груп ризику та людей з особливими потребами. *Інфраструктура ринку*. 2021. № 51. С. 73–81. DOI: 10.32843/infrastuct51-11.

11. Кравченко О.В. Інклюзивний туризм як технологія соціально-психологічної реабілітації дітей та молоді внаслідок воєнних дій. *Збірник наукових праць Уманського державного педагогічного університету*. 2022. № 2. С. 155–165. DOI: <https://doi.org/10.31499/2307-4906.2.2022.262955>.

12. Екзистенційні потреби людини. Приклади екзистенціальних потреб. URL: <https://vcf.vn.ua/ekzistencijni-potrebi-lyudini-prikladi-ekzistencialnix-potreb>.

References

1. Manila Declaration on World Tourism. Retrieved from: <https://docs.cntd.ru/document/901813698>.

2. Lepskyi V.V., Naumenko L.Iu., Borysova I.S., Berezovskyi V.M., Makarenko S.V. (2017). Reabilitatsiia liudei z invalidnistiu: naukove obruntuвання novykh pidkhdov [Rehabilitation of people with disabilities: scientific foundation of new approaches]. *Aktualni problemy suchasnoi medytsyny*. T. 17. Vyp. 1. S. 134–138. [in Ukrainian]

3. Bielousova N.V. (2017). Vprovadzhennia inkliuzyvnoho turyzmu v sotsialno-reabilitatsiinu systemu Ukrainy [Promotion of inclusive tourism in the social and rehabilitation system of Ukraine]. *Molodyi vchenyi*. № 2 (42). S. 14–17. [in Ukrainian]

4. Kulyk O.M. (2021). Inkliuzyvnyi turyzm v Ukraini, yoho sut ta znachennia [Inclusive tourism in Ukraine, its essence and significance]. *Kompleksnyi pidkhid do modernizatsii nauky: metody, modeli ta multydystrylinarnist: materialy I Mizhnarodnoi naukovoï konferentsii*. Mizhnarodnyy tsentr naukovykh doslidzhen. Vinnytsya: Yevropeys'a naukova platforma. T. 1. S. 22–24. [in Ukrainian]

5. Tyshchenko S.V., Chernyshova T.M., Osipchuk A.S. (2021). Turyzm yak zasib psykholohichnoyi ta sotsialnoyi pidtrymky hrup ryzyku ta lyudey z osoblyvymy potrebamy [Tourism as a means of psychological and social support for risk groups and people with special needs]. *Інфраструктура ринку*. № 51. С. 73–81. DOI: 10.32843/infrastuct51-11. [in Ukrainian]

6. Kravchenko O.V., Reznichenko I.M. (2022). Inklyuzyvnyi turyzm yak zasib formuvannya natsionalno-patriotichnoho ta ekolohichnoho vykhovannya ditey ta molodi [Inclusive tourism as a means of forming national-patriotic and ecological education of children and youth]. *Aktualni pytannya humanitarnykh nauk*. Vyp. 56. Tom 3. S. 163–169. DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/56-3-25>. [in Ukrainian]

7. Lytvyn O.V. (2021). Rol inklyuzyvnoho turyzmu v industrii hostynnosti [The role of inclusive tourism in the hospitality industry]. *Materialy VIII Vseukrayinskoyi nauково-praktychnoyi konferentsiyi “Suchasni problemy i perspektyvy ekonomichnoyi dynamiky”*. Uman: Vizavi. S. 622–624. [in Ukrainian]

8. Lviv Regional State Administration (2020). Inklyuzyvnyi turyzm v diyi: v mezhakh skhodzhennya na horu Pikuy prezentuvaly ukrayinsku “dzhulyetku” [Inclusive tourism in action: the Ukrainian “Julietka” was presented as part of the climb to Mount Pikuy]. Retrieved from: <https://old.loda.gov.ua/news?id=52337>. [in Ukrainian]

9. “Planeta mandrivnykiv”: hlobal'nyy turyzm u suchasnomu sviti [“Planet of travelers”: global tourism in the modern world]. Retrieved from: <https://hromadske.ua/posts/turyzm-v-suchasnomu-sviti>. [in Ukrainian]

10. Tyshchenko S.V., Chernyshova T.M., Osipchuk A.S. (2021). Turyzm yak zasib psykholohichnoyi ta sotsialnoyi pidtrymky hrup ryzyku ta lyudey z osoblyvymy potrebamy [Tourism as a means of psychological and social support for risk groups and people with special needs]. *Інфраструктура ринку*. № 51. С. 73–81. DOI: 10.32843/infrastuct51-11. [in Ukrainian]

11. Kravchenko O.V. (2022). Inkliuzyvnyi turyzm yak tekhnolohiia sotsialno-psykholohichnoi reabilitatsii ditey ta molodi vnaslidok voiennykh dii [Inclusive tourism as a technology of socio-psychological rehabilitation of children and youth as a result of military operations]. *Zbirnyk naukovykh prats Umanskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu*. № 2. S. 155–165. Retrieved from: <https://doi.org/10.31499/2307-4906.2.2022.262955>. [in Ukrainian]

12. N.a. (2021). Ekzyzstentsiyni potreby lyudyny. Pryklady ekzyzstentsial'nykh potreb [Human existential needs. Examples of existential needs]. Retrieved from: <https://vcf.vn.ua/ekzistencijni-potrebi-lyudini-prikladi-ekzistencialnix-potreb>. [in Ukrainian]

УДК 81'23-057.87

DOI <https://doi.org/10.32782/3041-1351/2023-1-5>

Марчак Тетяна Андріївна

кандидат філологічних наук,
доцент кафедри інклюзивної освіти, реабілітації та гуманітарних наук,
Навчально-реабілітаційний заклад вищої освіти «Кам'янець-Подільський державний інститут»
marchak.tet@gmail.com
ORCID ID: 0000-0003-0198-7460
Web of Science Researcher ID: ABI-2568-2020

Загалевиц Валентина Леонідівна

викладач циклової комісії соціальної роботи, психології та фізичної реабілітації,
Відокремлений структурний підрозділ «Кам'янець-Подільський фаховий коледж»
Навчально-реабілітаційного закладу вищої освіти «Кам'янець-Подільський державний інститут»
zagalevich.valya@i.ua
ORCID ID: 0000-0002-5003-2313

ПСИХОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ МОВНОЇ СВІДОМОСТІ ТА ЇЇ ПСИХОЛОГІЧНИХ ЧИННИКІВ У СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ

Вступ. Ми керуємось поняттям, що система мовних одиниць з їх різноманітними значеннями зберігається у свідомості і є приналежністю мовної свідомості. Існує декілька рівнів опису мовної свідомості, зокрема рівень традиційного лінгвістичного опису. Він передбачає узагальнений опис значень та вживання мовних одиниць і структур відокремлено від психології мовця і психологічної реальності виконуваного опису, тобто мова вивчається як система одиниць і правил їх уживання.

Метою дослідження є аналіз ступеня сформованості мовної і соціокультурної компетентності у студентів з акцентом на їхні мовленнєві помилки, адже мовна компетенція вказує на рівень володіння мовною картиною світу.

Висновки. Аналіз компонентів структури національної самосвідомості виявив критерії, які відображають ставлення студентів до рідної землі, етносу, культури нації, України, суспільства і самих себе. В результаті виявлено, що для вирішення психологічної проблеми розвитку національної самосвідомості студентів необхідно створити програму розвитку цієї самосвідомості. Вона повинна спрямовуватися на практичне освоєння теоретичних і практичних знань про національні феномени. Важливим є також збагачення знань та формування навичок активної взаємодії через використання власного досвіду. Крім того, важливою є готовність особистості відчувати відповідальність за свій розвиток та долю нації. Необхідне також стимулювання творчої та соціальної активності студентів і створення умов для їхньої самореалізації.

Ключові слова: психологічний аналіз, мовна картина світу, мовна свідомість, концепція, психолінгвістика.

Marchak Tetiana Andriivna

PhD in Philological Sciences,
Associate Professor at the Department of Inclusive Education, Rehabilitation and Humanities,
Educational and Rehabilitation Institution of Higher Education “Kamianets-Podilskyi State Institute”

Zahalevych Valentyna Leonidivna

Lecturer at the Cycle Committee of Social Work, Psychology and Physical Rehabilitation,
Separate Structural Subdivision “Kamianets-Podilskyi Professional College”
of the Educational and Rehabilitation Institution of Higher Education “Kamianets-Podilskyi State Institute”

PSYCHOLOGICAL ANALYSIS OF LANGUAGE AWARENESS AND ITS PSYCHOLOGICAL FACTORS IN YOUTH STUDENTS

Introduction. We are guided by the concept that the system of language units with their various meanings is stored in consciousness and is a part of language consciousness. There are several levels of description of linguistic consciousness, including the level of traditional linguistic description. It involves a generalized description of the meanings and usage of language units and structures separated from the psychology of the speaker and the psychological reality of the description performed, that is, the language is studied as a system of units and the rules of their usage.

The purpose of the study is to analyze the degree of formation of students' linguistic and sociocultural competence, the need to pay attention to their speech errors, because linguistic competence indicates the level of mastery of the linguistic picture of the world.

Results. The analysis of the components of the structure of national self-awareness revealed criteria that reflect the attitude of students to their native land, ethnicity, culture of the nation, Ukraine, society, and themselves. As a result, it was found that in order to solve the psychological problem of the development of students' national self-awareness, it is necessary to create a program for the development of this self-awareness. This program should be aimed at practical development of theoretical and practical knowledge about national phenomena. Enriching knowledge and forming active interaction skills through the use of one's own experience is also important. In addition, the readiness of the individual to feel responsibility for his development and the fate of the nation is important. It is also necessary to stimulate creative and social activity of students and create conditions for their self-realization.

Key words: psychological analysis, linguistic picture of the world, linguistic consciousness, concept, psycholinguistics.

Вступ. Концептуальні призми пояснення феномена свідомості як психологічного і мовного понять мають на меті побудову координатної площини численних психологічних досліджень свідомості і класифікацію наявних у психології та лінгвістиці академічних та практичних поглядів на феномен свідомості на певному системотворчому рівні з максимальною науковою обґрунтованістю.

Треба розрізняти два типи помилок: помилки лінгвістичні (викликані порушенням правил мовної системи і правил функціонування мовної норми мови, яка вивчається) і лінгвокультурологічні (що виникають у результаті порушення узусу).

Отже, термін «мовна свідомість» складається з таких слів і є дотичним до таких понять, які стосуються різних, хоча й близьких галузей: психології та лінгвістики. Конвергенцію відповідних понять, на наш погляд, слід розглядати як дуже прогресивну тенденцію. Це твердження впливає з того, що ми постійно спостерігаємо тісний зв'язок відповідних явищ у реальності. Насправді мова та її мовне виявлення використовуються людьми для вираження смислу, відображення стану свідомості, прояву психологічного змісту внутрішнього світу людини. Безсумнівно, в цьому полягають сутність і значення мови та мовлення, це є очевидним фактом, оскільки на допсихологічному етапі вивчення мови ці поняття нерідко приносилося в жертву науковій об'єктивності. Явища мови та мовлення досліджувалися тоді в межах власної феноменології, ізольовано від змісту, психологічної бази, мовної свідомості.

Мета роботи полягає у дослідженні рівня сформованості мовної свідомості студентів в умовах закладу вищої освіти.

Методологічною і теоретичною базою дослідження є провідні положення теорії пізнання, особистості, діяльності, розробленої провідними психологами, лінгвістами, когнітивістами, філософами, етнологами, культурологами теорії етносу, концепції мовної свідомості, яка розкриває її сутність, структуру та функції. В основу дослідження також покладено теорію цілісного педагогічного процесу, концепції етнокультурної та етнопедогогічної освіти студентів. Застосовані системний, комплексний, особистісно-діяльнісний підходи до процесу формування мовної свідомості студентів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Мовленнєве середовище окреслює специфіку взаємодії студента в системах «викладач – студент», «студент – викладач», «студент – студент», «дорослий (батьки, родичі) – студент», «студент – дорослий» тощо. На підставі праць мовознавців визначаємо мовну особистість студента як особу, що, по-перше, є носієм мовної свідомості, вихованої в національному суспільно-соціальному, територіальному просторі; по-друге, яка реалізується в належній мовленнєвій поведінці (мовний патріотизм, повага до рідної мови, високий рівень мовленнєвої культури, послугоування мовою як засобом самопрезентації та соціалізації в суспільстві); по-третє, має сформовані мовнокомунікативні знання, уміння й

навички (комунікативні акти та продумовані тексти є продуманими, виваженими, лексично, стилістично й граматично правильно побудованими), а також набуває досвіду професійного спілкування.

Сутність мовної особистості становлять духовні й моральні цінності людини, оскільки саме мовлення людини значною мірою відображає її внутрішній світ, система знань людини накладає відбиток на її мовлення: як на те, що вона говорить, так і на те, як вона формулює думку. Становлення мовної особистості студента як майбутнього фахівця має відбуватися в межах національно-мовної картини світу.

Розвиток мовної особистості студента через навчання, виховання, спілкування має спрямовуватись на усвідомлений вибір мови спілкування, вільне володіння засобами української мови, реалізацію мовленнєвих здібностей у конкретному професійному дискурсі, розвиток мовного світогляду, мовного патріотизму, пропагування обов'язковості нормативного літературного мовлення в різних сферах комунікації. Актуальність студій у цій царині зумовлена багатьма чинниками: насамперед своїм практичним спрямуванням, покликаним з'ясувати, як стереотипне сприймання представників різних націй може провокувати ксенофобію, напруженість або агресію в суспільстві, щоб запобігти їхнім проявам; мінливістю явища, адже разом зі змінами в соціумі змінюються й стереотипи та їхні вербальні прояви: старі зникають, а їхнє місце посідають нові, які, безумовно, потребують аналізу.

Національний (етнічний) стереотип, до якого відносимо мовну свідомість, – це сукупність узагальнених та емоційних уявлень про націю або етнос, його звичаї, культуру, традиції, інтелектуальний та естетичний рівень, а також роль в історії людства. За нашими спостереженнями, етнічні стереотипи можуть виконувати низку функцій: комунікативну, фатичну, узагальнювальну, емотивну, прогностичну, когнітивну, регулятивну, ідентифікаційну, інтегративну, кумулятивну, ідеологічну, пропагандистсько-маніпуляційну. Дослідження національних стереотипів вимагає міжгалузевого підходу (найефективніших результатів можна досягти завдяки співпраці лінгвістів, соціологів, істориків, політиків, психологів) та залучення експериментальних даних.

На матеріалі анкетування в середовищі академічної молоді (опитано 100 студентів із двох ЗВО м. Кам'янець-Подільський Хмельницької області) розглянуто автостереотип мовної свідомості українця. Узагальнюючи ці опитування, стверджуємо, що ми досить критично ставимося самі до себе, не боїмося говорити про свої слабкі сторони та недоліки як нації (наприклад, *корумпованість, байдужість, пияцтво*), хоча не завжди поспішаємо їх виправляти й асоціювати саме зі своєю особою. Наприклад, замість етноніма *українець* респонденти використовують назви з позитивною (*брат, вояк, герой, земляк, козак*) та негативною (*бандерівець, ватник, малорос, майданутий*) конотацією, і їхня кількість майже однакова. Деякі назви ситуативно можуть змінювати конотацію (пор.: *волонтер, укрон, націоналіст, свідомий*).

Стереотипні образи, які можна окреслити на основі зібраних нами даних, є лише частиною загальної картини стереотипних уявлень українців про себе.

Водночас у сучасних умовах розвитку й становлення українського суспільства та державності до його громадянської позиції висуваються особливі вимоги. Він має бути патріотом своєї країни зі сформованою національною та етнічною свідомістю. Під нею розуміють загальний зміст колективної свідомості, на якому ґрунтується самоідентифікація певної нації чи спільноти [3]. До змісту цього феномена належать уявлення про мовну, концептуальну та ціннісну картини світу; відомості про спільність минулого, сучасного й майбутнього певного етносу, знання його фольклору; володіння змістом творів національної літератури, живопису, музики; орієнтування у національних вимірах (сакрально-релігійному, гендерному) та розуміння етнічно-просторових особливостей [2; 4; 5].

Зміст навчання у ЗВО певною мірою сприяє розвитку національно-етнічної та мовної свідомості майбутніх фахівців. Передумовою, формувальним потенціалом характеризується контент навчальних дисциплін «Психолінгвістика», «Соціолінгвістика», «Мовна прагматика» «Психологія міжкультурних комунікацій», «Українська мова за професійним спрямуванням» тощо. Їхній зміст зорієнтований на формування полікультурної та розвиток комунікативної особистості студента, тобто на формування мовної свідомості. Метою викладання дисциплін є формування у студентів поваги до комунікативної культури свого народу та толерантного ставлення до культурних надбань інших етносів; вироблення крос-культурних умінь та розвиток умінь комунікації в полікультурному діловому й професійному середовищі. У процесі опанування курсів дисциплін студенти мають можливість ознайомитися з категоріальним апаратом навчальних дисциплін та основними теоріями міжкультурної комунікації; розкрити типологічні особливості української культури та комунікативності українців; ознайомитись із проблемами формування концептуальної, ціннісної і мовної картин світу; виявити сутність етноцентричності світобачення, особливостей етнічної стереотипізації та етнічної ідентифікації, отже, розширити можливості своєї мовної свідомості. Вивчення цих дисциплін сприяє формуванню здатності здійснювати компаративний аналіз вербального і невербального вираження національних особливостей у міжкультурній комунікації; розвитку умінь розпізнавати особливості міжкультурних відносин, попереджувати міжетнічні конфлікти, управляти ними, вибираючи конструктивні стратегії; розвитку пошуково-інформаційної самостійності, навичок усного й писемного мовленнєвого самовираження, удосконаленню риторичних здібностей студентів. Заняття з цих курсів сприяють вихованню поваги до культурного надбання українського народу й народів світу, формуванню навичок толерантного вияву ставлення до національної ідентичності і на цій основі формування сприятливого інтеркультурного комунікатив-

ного середовища, мовної свідомості. Викладання дисциплін здійснюється на основі компетентнісного, особистісно зорієнтованого, комунікативного підходів, що допомагає розвивати такі компетентності, як полікультурна, комунікативна, аналітична, психологічна, інструментальна. Вивчення курсів відбувається у тісному зв'язку зі змістом навчальних дисциплін «Загальна психологія», «Психологія ділового спілкування», «Соціальна психологія», «Психологія управління», «Психосемантика» тощо.

Стверджуємо, що на когнітивному рівні нашу мовленнєву свідомість і поведінку, в тому числі іноземною мовою, регулюють так звані культурні сценарії або культурні теми, що існують на рівні національної підсвідомості та національної психології. Мовленнєва свідомість складається з дискретних компонентів – культурно маркованих тем, фреймів, скриптів та інших ментальних репрезентацій.

Культурно марковані теми та концепти – це ключові поняття та норми, що склалися історично, є важливими для цієї лінгвокультури і зазвичай яскраво маніфестуються в народній творчості – прислів'ях, приказках та висловах, слоганах та ідіоматичних виразах, бо вони віддзеркалюють етнічну ментальність, народний досвід та мудрість нації. Лінгвокультурні розбіжності на рівні мовної свідомості між ними можна спостерігати, якщо зіставити особливості вербалізації відповідних концептів засобами різних мов.

Сутнісною для вивчення мовної свідомості є проблема ознайомлення з українськими цінностями. Вони поєднали особливості стану душі українців і специфіку вираження ними своєї громадянської позиції, у них виявились такі лінгвокультурні концепти: «вірність – невірність», «милосердя – жорстокість», «добročинство – злочинство», «любов – ненависть», «смирненність – несмирненність». На основі результатів пошуку вчених різних галузей науки констатуємо, що важливою для нашого етносу є цінність любові: вона починається з «філософії серця» Г. Сковороди. Любов є основою таких рис української ментальності, як кордоцентризм, емоційно межове світовідчуття, оскільки ми вирізняємось надмірною сентиментальністю, ліричністю сприйняття людини, природи й соціуму. Любов виявляється в прихильності до оточення й довкілля. У психології комунікативно важливою якістю вважається емпатійність. В українців це така цінність, як «милосердя»: відчуваємо чужий біль, як свій, допомагаємо його здолати. І в цьому нам допомагає християнська цінність любові до ближнього. Українці є «чемними» та «ввічливими». Ці шляхетні риси формуються на основі традицій народного виховання та етнопедагогіки, мовно усвідомлюються. Такі цінності виявляються в українській гостинності, на чому неодноразово наголошували іноземці упродовж багатьох століть, подорожуючи Україною чи перетинаючи її кордони. У нашого народу «батьки в пошани». Ця цінність є провідною в народній творчості, у різних жанрах сучасного національного мистецтва. Особливо наголошується на важливості

та цінності материнської любові, яка є оберегом для дітей від зла, лихого слова, вражої кулі тощо.

Запорукою вартісності людини для українців є «родинні стосунки». «Родина, родина, від батька до сина; від матері доні любов передам» – це гасло й сучасної сім'ї. Збереження родинних міцних стосунків є запорукою людського щастя. Україна завжди була на перехресті доріг, людських дол, тривалий час доводила світу свою наявність та ідентичність, звідси й наша цінність – «любов до рідної землі»: до мови, до рідні, до малої батьківщини, до країни.

В українській ментальності є така риса, як антеїзм: не було б її, то не було б в нас сформовано такої цінності, як праця та працелюбність. Ними не лише досягається достаток, але й отримується душевна та моральна насолода. Не маючи тривалий час держави, українці навчилися керувати громадою самостійно, і це наша цінність є народоправством. Сьогодні вона є основою державотворення і державостановлення. Захищали представники українського етносу свої кордони, честь родини від зазіхань інших держав та грабіжників і гвалтівників різних кшталтів. У цій боротьбі й виробилась цінність вільнолюбства, яка заперечує таку рису нашої ментальності, як конформізм, на якій так люблять акцентувати апологети «руського миру».

Національно-етнічна і мовна свідомість студентів формується й розвивається у процесі усіх років навчання і засвоєння навчальних курсів дисциплін з такими змістовими компонентами, як етноцентричність світобачення, етнокультурна стереотипізація, етнокультурна ідентифікація. На основі сформованості мовної і національно-етнічної свідомості студентів можна успішно формувати їхню полікультурну компетентність.

Використовуваний нами як базовий термін «мовна свідомість», під яким слідом за Ж. Абільдіновим ми розуміємо «складний психолінгвістичний феномен, який є частиною когнітивної свідомості і відповідає за механізми мовної діяльності людини» [1], підкреслює пізнавальний момент мовної діяльності суб'єкта. Це важливо враховувати, оскільки комунікативні практики будь-якого колективу накладають свій відбиток на мовну свідомість його членів, формуючи певні стереотипи, маркери загальної мовної картини світу (норми моральної поведінки). Результатом цього впливу може бути поява корпоративної мови, особливого коду, прийнятого в одній організації, яка іншій людині буде не зовсім зрозумілою. Мовна освіта цілком успішно вписується в таке явище, як корпоративна культура – зв'язувальна ланка між членами колективу, об'єднаними загальними цілями та завданнями, нормами, правилами поведінки, традиціями, прийнятими в цій організації. За аналогією з корпоративною культурою, сучасні дослідники вивчають і професійну культуру, яка формує фаховий погляд на світ крізь призму професійної мовної свідомості [7]. У цьому випадку і в корпоративній культурі, і в професійній культурі спостерігаються схожі явища, коли серед носіїв соціально маркованої мови виникає певна мовна

картина світу, що впливає на сприйняття навколишньої дійсності. В процесі формування мовного колективу, для якого характерна певна стандартизована модель мовленнєвої поведінки, мовної свідомості, «формується світ тих, хто розмовляє певною мовою, а мовна картина світу постає як сукупність знань про світ, зафіксованих у лексиці, фразеології, граматиці. Причому формування цих установок здійснюється безпосередньо під час входження індивіда до цього колективу» [6]. Але оскільки корпорація – це не абстрактна категорія, а навпаки, яка має свої численні реальні прояви у вигляді місця, куди працівники щодня приходять на роботу, символики, корпоративної преси, то можна говорити, що корпоративна картина світу дуже тісно пов'язана з образом самої корпорації і, можливо, нею обмежена.

Для виявлення специфіки мовної свідомості студентів, які перебували в умовах впливу певної корпоративної культури, ми провели експеримент, у якому взяли участь студенти-старшокурсники (3–4-й курс) (загалом 52 особи). Ми свідомо не залучали до цього експерименту студентів молодших курсів, оскільки наявність у їхній мовній свідомості стійких елементів корпоративної культури є сумнівною. Вибір спеціальностей також був свідомим, тому що всі вони у своїй професії мають досконало володіти українською мовою (державною).

Корпоративна культура закладу вищої освіти має однаково впливати на студентів, що навчаються, а також володіти способами формування мовної свідомості студентів.

Усю виконану роботу ми розділили на три етапи:

- асоціативний експеримент;
- анкетування;
- аналіз текстів газети «Студентський меридіан»,

яку видають у Кам'янець-Подільському національному університеті імені Івана Огієнка, за 2020–2021 рр., виявлення мовних помилок, які, ймовірно, впливають на формування елементів мовної свідомості.

Під час першого етапу було проведено асоціативний експеримент. Студентам було запропоновано написати вільні асоціації на слова-стимули, відібрані відповідно до завдань дослідження. Отримані асоціації ми піддали кількісному аналізу, під час якого виявлено найбільш стійкі асоціації, визнані асоціативним ядром, а також периферійні мовні асоціації. Під час проведення асоціативного дослідження як слова-стимули використовувалися корпоративно-марковані слова, які є загальноживаними, частотними для досліджуваного середовища, а також мають певну семантичну навантаженість (дефініція цих понять доповнюється елементами, важливими для їх функціонування у корпоративному середовищі). Слова-стимули були поділені на п'ять тематичних груп:

1) опис структурних елементів організації: бібліотека, центральний корпус, гуртожиток, профком, деканат, університет;

2) навчальний процес та пов'язані з ним елементи: сесія, іспит, пара, залік, практика, знання, курсова, семінар, навчання, лекція;

3) співробітники ЗВО та професорсько-викладацький склад (тобто люди, які працюють у ЗВО): вахтер, охорона, методист, кандидат, викладач, викладач, доцент, наука;

4) речові елементи навчального процесу, безпосередньо пов'язані зі студентом: стипендія, заліковка, шпаргалка;

5) якісна характеристика студента: лінивий, сумлінний, розумний.

Аналіз першої групи слів-стимулів, що належать до опису структурних елементів організації (бібліотека, центральний корпус, гуртожиток, профком, деканат, університет):

1) слово-стимул «бібліотека» переважно асоціюється з «книгами» (45), далі, за спадною, ми відзначили збіг: «другий дім» (5), що свідчить про постійне перебування студентів у бібліотеці;

2) слово-стимул «центральний корпус» – «головний» (37), «КПНУ» (10);

3) слово-стимул «гуртожиток» пов'язане з позитивними характеристиками «веселощі» (34), «дім» (11), «проспект» (6); остання асоціація пов'язана з локацією (місцем), на якій розташовано гуртожиток № 1;

4) слово-стимул «профком» – переважна асоціація «студенти» (42), тому що вони відіграють ключову роль у профкомі; це також вказує на міцний семантичний зв'язок у поєднаннях «студентський профком», «профком для студентів», «профспілкування студентська організація» тощо;

5) слово-стимул «деканат» – найбільш частотною відповіддю є асоціація «декан» (38);

6) слово-стимул «університет» – асоціації частково перегукуються зі словом-стимулом «центральний корпус», є відповіді «КПНУ» (17), «національний» (11), також зустрічається згадка імен викладачів/співробітників, що свідчить про певний авторитет викладача, коли категорія особи людини та місце роботи співпадають.

Аналіз другої групи слів-стимулів, що належать до опису навчального процесу та пов'язаного з ним елементів: сесія, екзамен, пара, залік, практика, знання, курсова, семінар, навчання, лекція:

1) слово-стимул «сесія» – переважають негативні реакції: наприклад, «страх» (17), «кошмар» (13), що говорить про присутність у мовній свідомості студентів уявлення про сесію як дуже нервовий, негативний процес; також є атрибутивна реакція «іспит» (10);

2) слово-стимул «іспит» – велика різноманітність асоціацій: від «нерви» (8), «перевірка» (6), «оцінка» (7) до «автомат» (8) та «шпаргалка» (5), що говорить про суто індивідуальне ставлення кожного студента до цього слова-стимулу;

3) слово-стимул «пара» – велика кількість асоціацій, пов'язаних із часом, що показує усунення семантичного поля слова «пара», студентами воно сприймається однозначно як часовий відрізок;

4) слово-стимул «залік» – найбільш поширене слово-реакція – «автомат» (15), що підкреслює певні традиції і, відповідно, очікування студентів від цього процесу; «заліковка» (9), що свідчить про взаємопов'язаність цих понять, їхню нерозривність;

5) слово-стимул «практика» викликало численні асоціації, які не піддаються угрупованню, проте семантичною домінантою є сема «робота», що показує зрушення семантичного поля у студентів старших курсів під впливом проходження виробничої практики;

6) слово-стимул «знання» – переважають асоціації, пов'язані з тимчасовим відрізком «пара» (6), крилатим виразом «сила» (5);

7) слово-стимул «курсора» – викликає найчастішу реакцію «робота» (21), що має, як ми вважаємо, стійкий семантичний зв'язок з формою подання результатів дослідження і не передбачає сам процес підготовки;

8) слово-стимул «семінар» викликає різнобічні асоціації, серед яких переважають «спілкування» (4), «відповідь» (4), зв'язок із певним предметом (педагогіка, філософія тощо), а також наявність певних матеріалів, які використовуються під час підготовки (бібліотека, практика);

9) слово-стимул «навчання» викликає реакції, пов'язані зі знаннями;

10) слово-стимул «лекція» – переважають відповіді, пов'язані з часом «пара» (17), зі станом студентів: «сон» (5).

Аналіз третьої групи слів-стимулів, що стосуються опису співробітників вишу та професорсько-викладацького складу: вахтер, охорона, методист, кандидат, викладач, доцент, наука:

1) слово-стимул «вахтер» асоціюється зі словом «перепустка»;

2) слово-стимул «охорона» асоціюється з «формою» (19), що відрізняє охорону від інших співробітників; «перепусткою» (6) – необхідним елементом, щоб пройти до університету;

3) слово-стимул «методист» викликало різноманітні реакції, що показує незначну присутність цієї лексеми у мовній свідомості студентів та її рідкісне вживання; найпоширеніша реакція – «розробник» (3);

4) слово-стимул «викладач» асоціюється зі словом-реакцією «розумний», що свідчить про авторитет викладача;

5) слово-стимул «кандидат» – більшість досліджуваних відреагувала на цей стимул словами «наука» (14), що говорить про семантичний корелят цих слів, які утворюють стійке словосполучення;

6) слово-стимул «доцент» – найчастіша асоціація: «розумний» (11), що підтверджує наявність певного сталого професійного образу;

7) слово-стимул «наука» отримало найбільшу реакцію «знання» (12) і навіть слова, синтагматично пов'язані з цим стимулом.

Аналіз четвертої групи слів-стимулів, пов'язаної з речовими елементами навчального процесу: стипендія, заліковка, шпаргалка:

1) слово-стимул «стипендія» викликає реакції, пов'язані з «грошима» (21); це свідчить про те, що студент сприймає стипендію як джерело доходу;

2) слово-стимул «заліковка» має парадигматичний зв'язок зі словами «синя книжка» (4), «оцінка» (8), «сесія» (9), що свідчить про взаємопов'язаність цих понять, їхню нерозривність, тобто у свідомості

студентів «заліковка» акумулює весь емоційний фон, пов'язаний із процесом складання іспитів, заліків, у тому числі безпосереднє спілкування з викладачем;

3) слово-стимул «шпаргалка» сприймається студентами як джерело порятунку – «допомога» (7), «впевненість» (5).

Аналіз п'ятої групи слів-стимулів, пов'язаних з якісною характеристикою студента: лінивий, сумлінний, розумний:

1) слова-стимули «лінивий» і «сумлінний» пов'язані у свідомості зі словом «студент» (7), що говорить про стереотипність сприйняття;

2) слово-стимул «розумний» асоціюється з «окулярами» (7), що свідчить про стереотипності сприйняття.

Слова-стимули з інших груп, такі як *профком, декан, деканат, заліковка, перепустка, охорона, семінар, шпаргалка, вахтер*, відсутні в асоціативному словнику, тому порівняння отриманих реакцій неможливе. Проте ці слова зафіксовані в усному та письмовому вживанні у мовленні студентів, причому з досить великою частотою, тому вони мають велике значення для формування мовної картини світу представника цієї корпоративної культури. Асоціативна реакція на ці слова підтверджує специфічність їхнього сприйняття.

Таким чином, у кожній асоціативній групі присутні як типові стереотипи сприйняття реалій, що належать до ЗВО, характерні для широкого кола респондентів, так і специфічні асоціації, що підтверджують зміну мовної свідомості студентів (щодо сприйняття семантичного поля слова) під впливом корпоративної культури закладу вищої освіти. Подібність слів-стимулів у студентів-респондентів показала, що асоціативні реакції є іміджевими маркерами (показниками) корпоративної культури загалом та корпоративної культури конкретного ЗВО зокрема.

Для підтвердження даних, отриманих під час проведення асоціативного експерименту, ми скористалися методом анкетування. Випробуваним були запропоновані питання, що безпосередньо стосувалися вишу, пов'язані з його історією, структурою, підрозділами. Наприклад:

1. У якому році засновано університет?
2. Скільки факультетів в університеті?
3. Скільки корпусів у в університеті?
4. Які два факультети були першими?
5. У яких містах розташовані філії?
6. Скільки інститутів в університеті?

Також для виявлення стійких стереотипів мовної свідомості ми запропонували закінчити фрази, в яких перший компонент семантично пов'язаний з університетом (Університетська...; інститут...; Кам'янець-Подільський... університет; Огієнківські...; Університетські... тощо).

Респонденти, закінчуючи фразу, підсвідомо вписували потрібне слово. Цей метод заснований на виявленні базисних уявлень про явище, що вивчається, які перейшли в розряд неусвідомлених. Так, у словосполученні «огієнківські», як правило, відповідь була «читання»; «університетська сім'я», «Університет» – «національний» тощо. Також було

запропоновано завдання розшифрувати аббревіатури, що є непрямим підтвердженням знання елементів корпоративної культури ЗВО (наприклад, ЦТС – центр творчості студентів; ФМФ – фізико-математичний факультет).

Відповіді, орієнтовані на знання, мають фактичний характер і складаються в єдину систему знань, які нав'язуються як обов'язкові усім студентам навчального закладу вищої освіти. Виникає хіба що «простір значень», тобто закріплені у мові уявлення про світ (в цьому випадку про ЗВО) влітаються у національно-культурний досвід конкретної мовної спільноти, кожної мовної особистості, яка входить до цієї спільноти. Формується світ тих, хто розмовляє певною мовою, а мовна картина світу постає як сукупність знань про світ, зафіксованих у лексиці, які допомагають зрозуміти, чим відрізняються корпоративні культури, як вони взаємодіють одна з одною.

Ще одним перевірним елементом результатів асоціативного експерименту виступили тексти внутрішньої корпоративної газети «Студентський меридіан», які ми методом суцільної вибірки перевірили щодо частотного вживання різних слів та словосполучень. Отриманий результат поділили на три групи:

1) творчість студентів: *творчість, весна студентська, перші кроки, фестиваль творчості, крок у творчість*;

2) події у житті університету: *конференція (міжнародна, наукова, студентська, трудового колективу...), олімпіада (з математики, лідерів...), день (здоров'я, перекладача, знань, археолога...), тиждень (англійської мови, здорового способу життя...), відсвяткували*;

3) досягнення: *високий рівень (наукової підготовки...), почесні грамоти, досягнення (наукові, спортивні), нагороди (заслужені, знайшли наших героїв), найкращі (студенти, інвестори, молодий спеціаліст, результати у міжнародному праві, Україна, книги, командоутворення, лідери), лауреати (стипендії), розвиток (університет)*.

На шпальтах «Студентського меридіану» використовується займенник «ми», який говорить про те, що колектив сприймає себе як єдине ціле. Внаслідок цього з'являється феномен мовного об'єднання, у тому числі в межах мовної картини світу, отже, з'являються схожі стереотипи мовної свідомості.

Завдання газети полягає в тому, щоб показати, відзначити найкраще для створення позитивного іміджу, оскільки «Студентський меридіан» – це своєрідне відображення університету.

Висновки. Аналіз структурних компонентів національної самосвідомості дозволив визначити критерії її сформованості, які виражають ставлення студентів до рідної землі, рідного краю; етносу, нації, народу, його культури; України та розбудови української незалежної держави; суспільства й людей; самих себе. Відповідно до визначених критеріїв, виділено три рівні сформованості національної самосвідомості студентів: високий, середній, низький. Високий рівень має лише 25,8% студентів. Самооцінка студентів щодо наявності якостей націо-

нальної самосвідомості має тенденцію наближатись до адекватної, хоча у деяких студентів рівень самооцінки дещо завищений.

Виявлено, що розв'язання психологічної проблеми розвитку національної самосвідомості студентів можливе за таких психологічних умов: створення програми розвитку національної самосвідомості; спрямування означеної програми на практичне засвоєння теоретичних і практичних знань щодо національних феноменів; збагачення знаннями та формування навичок активної взаємодії за рахунок використання власного досвіду; формування готовності особистості усвідомити відповідальність

за свій розвиток, долю нації; стимулювання творчої та соціальної активності студентів, створення умов для їхньої самореалізації.

У ході проведеного аналізу елементів корпоративної комунікації, а також виявлених стійких стереотипів мовної свідомості носіїв корпоративної культури ЗВО ми дійшли висновку, що у мовній свідомості студентів формуються певні стереотипні форми сприйняття навколишньої дійсності, зумовлені тривалим перебуванням у корпоративному середовищі. Ці мовні стереотипи відображаються і в когнітивному плані, що підтверджують дані асоціативного експерименту.

Список літератури

1. Абильдінова Ж. Мовна свідомість як психолінгвістичний феномен. *Неофілологія*. 2018. Т. 4. № 14. С. 33–43.
2. Крячко В. Соціодіагностичний ракурс української ментальності: монографія. Київ: Інтерсервіс, 2012. 248 с.
3. Манакін В. Мова і міжкультурна комунікація: навчальний посібник. Київ: ВЦ «Академія», 2012. 288 с.
4. Махній М. Homoetnikos: психологія і культура. Чернігів: Видавець Лозовий В., 2015. 400 с.
5. Махній М. Етнопсихологія і міжкультурна комунікація. Чернігів: Видавець Лозовий В., 2015. 256 с.
6. Селютін А. Корпоративна культура як сукупність текстів: лінгвокультурологічний аналіз: дис. ... канд. філол. наук. 2007. 126 с.
7. Харченко Є. Моделі мовної поведінки у професійному спілкуванні: монографія. Київ, 2003. 336 с.

References

1. Abildinova, Zh. (2018). *Movna svidomist yak psykhohnhvistychnyi fenomen* [Linguistic consciousness as a psycholinguistic phenomenon]. *Neofilohiya*. T. 4. № 14. S. 33–43 [in Ukrainian].
2. Kryachko, V. (2012). *Sotsiodiagnostychnyi rakurs ukrainskoi mentalnosti: monohrafiia* [Sociodiagnostic perspective of the Ukrainian mentality: monograph]. Kyiv: Interservis, 248 s. [in Ukrainian].
3. Manakin, V. (2012). *Mova i mizhkulturna komunikatsiia: navchalnyi posibnyk* [Language and intercultural communication: a study guide]. Kyiv: VTs «Akademiya», 288 s. [in Ukrainian].
4. Makhniy, M. (2015). *Homoetnikos: psykhohhiia i kultura* [Homoetnikos: psychology and culture]. Chernihiv: Vydavets Lozovyi V., 400 s. [in Ukrainian].
5. Makhniy, M. (2015). *Etnopsykhohhiia i mizhkulturna komunikatsiia* [Ethnopsychology and intercultural communication]. Chernihiv: Vydavets Lozovyi V., 256 s. [in Ukrainian].
6. Selyutin, A. (2007). *Korporatyvna kultura yak sukupnist tekstiv: lnhvokulturolohichnyi analiz: dysertatsiia kandydata filolohichnykh nauk* [Corporate culture as a set of texts: linguistic and cultural analysis: thesis of the candidate of philological sciences]. 126 s. [in Ukrainian].
7. Kharchenko, Ye. (2003). *Modeli movnoi povedinky u profesiinomu spilkuvani: monohrafiia* [Models of language behavior in professional communication: monograph]. Kyiv, 336 s. [in Ukrainian].

УДК 364.2:316.4

DOI <https://doi.org/10.32782/3041-1351/2023-1-6>

Палилюк Оксана Михайлівна

кандидат історичних наук, доцент,
викладач кафедри соціальної роботи, психології та соціокультурної діяльності імені Т. Сосновської,
в.о. декана факультету соціо-психологічної діяльності, реабілітації та професійної освіти,
Навчально-реабілітаційний заклад вищої освіти «Кам'янець-Подільський державний інститут»
Palelulko1980@ukr.net
ORCID ID: 0000-0002-9314-0461

Завадська Ірина Михайлівна

кандидат історичних наук, доцент,
в.о. завідувача кафедри професійної та спеціальної освіти,
Навчально-реабілітаційний заклад вищої освіти «Кам'янець-Подільський державний інститут»
irynazavadaska80@gmail.com
ORCID ID: 0000-0002-7680-9514

ЕФЕКТИВНІСТЬ СОЦІАЛЬНОЇ ДОПОМОГИ

Задача забезпечення ефективної соціальної допомоги є надзвичайно важливою для того, щоб забезпечити належний рівень життя для тих, хто має потребу в допомозі. Однак ефективність соціальної допомоги є складною і багатогранною проблемою, яка потребує багато аналізу та дослідження. Соціальна допомога може включати різноманітні форми підтримки, такі як грошові виплати, послуги з охорони здоров'я, житла, освіти та інші види допомоги, що надаються людям у складних життєвих ситуаціях. Однак питання ефективності соціальної допомоги є досить складним і багатогранним. Важливо не тільки забезпечити доступ до соціальної допомоги, але й зробити її ефективною в термінах підтримки тих, хто потребує допомоги, а також забезпечити сталість та стабільність системи соціальної допомоги. У контексті дослідження ефективності соціальної допомоги важливо вивчати якість та доступність послуг, сприятливість умов надання соціальної допомоги для користувачів, а також враховувати витрати на її надання та можливість підвищення ефективності за рахунок удосконалення системи.

Визначено ефективність та результативність системи соціальної підтримки за надання допомоги вразливим групам населення, які її потребують. Досліджено заходи та програми соціальної допомоги, а також їхня ефективність для розв'язання конкретних соціальних проблем та потреб вразливих груп населення. Важливо також визначити, які фактори впливають на ефективність соціальної допомоги та які можливості є для покращення системи соціальної підтримки, забезпечення сталості та стабільності її роботи. Досліджено ефективність забезпечення оптимального використання ресурсів та максимального позитивного впливу на життя людей, які потребують соціальної підтримки.

За результатами досліджень, ефективність соціальної допомоги залежить від багатьох факторів, зокрема того, наскільки правильно визначені потреби тих, хто отримує допомогу, які програми соціальної підтримки застосовуються, які ресурси виділені на ці цілі. Один з ключових факторів ефективності соціальної допомоги полягає в тому, щоб забезпечити реальну підтримку вразливим групам населення, які її потребують, а не тільки створювати формальні програми, які не мають реального позитивного впливу на життя людей. Крім того, ефективність соціальної допомоги можна забезпечити шляхом використання інноваційних методів та технологій, таких як електронні системи заявок та автоматизація процесів надання допомоги. Такі підходи можуть допомогти зменшити бюрократію, підвищивши швидкість та точність надання соціальної підтримки. Дослідження також показують, що соціальна допомога повинна бути орієнтована на розв'язання конкретних проблем та потреб вразливих груп населення, забезпечуючи їм доступ до необхідних ресурсів та послуг.

Ключові слова: соціальна допомога, реабілітація, соціальна підтримка.

Palyiulko Oksana Mykhailivna

PhD in Historical Sciences, Associate Professor,
Lecturer at the Department of Social Work, Psychology and Socio-Cultural Activity named after T. Sosnovska,
Acting Dean of the Faculty of Socio-Psychological Activity, Rehabilitation and Professional Education,
Educational and Rehabilitation Institution of Higher Education "Kamianets-Podilskyi State Institute"

Zavadaska Iryna Mykhailivna

PhD in Historical Sciences, Associate Professor,
Acting Head of the Department of Professional and Special Education,
Educational and Rehabilitation Institution of Higher Education "Kamianets-Podilskyi State Institute"

EFFECTIVENESS OF SOCIAL ASSISTANCE

The task of providing effective social assistance is extremely important in order to ensure an adequate standard of living for those in need of assistance. However, the effectiveness of social assistance is a complex and multifaceted problem that requires a lot of analysis and research. Social assistance can include various forms of support, such as cash payments, health care services, housing, education and other types of assistance provided to people in difficult life situations. However, the question of the effectiveness of social assistance is quite complex and multifaceted. It is important to ensure not only access to social assistance, but also to make it effective in terms of supporting those in need, as well as to ensure sustainability and stability of the social assistance system. In the context of researching the effectiveness of social assistance, it is important to study the quality and availability of services, the

favorable conditions for the provision of social assistance for users, as well as to take into account the costs of its provision and the possibility of increasing efficiency due to the improvement of the system.

Determining the efficiency and effectiveness of the social support system in the case of providing assistance to vulnerable groups of the population who need it. Study of measures and programs of social assistance and their effectiveness for solving specific social problems and needs of vulnerable population groups. It is also important to determine what factors affect the effectiveness of social assistance, and what opportunities exist for improving the social support system and ensuring sustainability and stability of its work. Research on the effectiveness of ensuring the optimal use of resources and ensuring the maximum positive impact on the lives of people in need of social support.

According to research the effectiveness of social assistance depends on many factors, including how well the needs of those receiving assistance are identified, what programs and social support measures are used, and what resources are allocated for these purposes. One of the key factors in the effectiveness of social assistance is to provide real support to vulnerable populations who need it, and not just to create formal programs that have no real positive impact on people's lives. In addition, the effectiveness of social assistance can be ensured through the use of innovative methods and technologies, such as electronic application systems and automation of assistance processes. Such approaches can help reduce bureaucracy and improve the speed and accuracy of social support delivery. Research also shows that social assistance should be focused on solving specific problems and needs of vulnerable population groups, providing them with access to necessary resources and services.

Key words: social assistance, rehabilitation, social support.

Вступ. Соціальна допомога є важливим інструментом підтримки вразливих груп населення, забезпечуючи їм необхідні ресурси та послуги для забезпечення життєвого мінімуму. Однак ефективність соціальної допомоги є предметом дискусій та досліджень, оскільки не завжди вона досягає своєї мети та може мати негативний вплив на отримувачів. Ефективність соціальної допомоги залежить від багатьох факторів, зокрема програм соціальної підтримки, які застосовуються, ресурсів, виділених на ці цілі, та їх розподілу, правильності визначення потреби тих, хто отримує допомогу, а також інноваційних методів та технологій, що використовуються для забезпечення швидкого та точного надання допомоги.

Мета та завдання статті. Проблема ефективності соціальної допомоги полягає у тому, що, хоча держави та організації надають різні види соціальної допомоги, вона не завжди досягає своєї мети і не завжди є ефективною. Це може бути пов'язано з низьким рівнем фінансування, недостатнім охопленням населення, складністю процедур отримання допомоги, недостатньою координацією між різними рівнями управління, неадекватним розподілом ресурсів та багатьма іншими факторами. Отже, головною проблемою є досягнення ефективності соціальної допомоги, тобто забезпечення максимальної підтримки вразливих груп населення та підвищення їхньої якості життя з використанням мінімальних ресурсів з максимальним ефектом.

Виклад основного матеріалу дослідження. Останні дослідження та публікації, пов'язані з темою «Ефективність соціальної допомоги», зосереджені на виявленні факторів, що впливають на ефективність соціальної допомоги, та розробленні нових підходів до організації соціальної допомоги. Деякі дослідження показали, що ефективність соціальної допомоги може бути покращена за допомогою використання нових технологій та інформаційних систем. Наприклад, дослідження, проведені в Індії, свідчать про те, що використання мобільних застосунків та інтернет-платформ може допомогти забезпечити ефективність соціальної допомоги шляхом підвищення швидкості та якості надання послуг. Інші дослідження зосереджуються на розвитку

нових моделей соціальної допомоги. Наприклад, у деяких країнах використовуються моделі соціальної допомоги, які базуються на принципах самопомоги та соціальної взаємодії, таких як групи взаємодопомоги та кооперативи. Ці моделі зосереджені на залученні громадян до процесу надання соціальної допомоги та допомагають їм самостійно вирішувати свої проблеми. Деякі публікації наголошують на важливості забезпечення достатнього фінансування соціальної допомоги для забезпечення її ефективності. Дослідження, проведені в Європі, показали, що країни з високим рівнем соціальної допомоги та соціального захисту мають менший рівень бідності та безробіття.

У дослідження питання ефективності соціальної допомоги здійснили значний внесок науковці з різних дисциплін, таких як економіка, соціологія, психологія, політична наука. Деякі з найвідоміших авторів, які працювали в цьому напрямі:

- Естер Дюфло – економістка, лауреатка Нобелівської премії з економіки, яка проводила дослідження ефективності соціальних програм в країнах з низьким доходом;
- Амартія Сен – економіст, лауреат Нобелівської премії з економіки, який здійснив важливий внесок у розуміння проблем бідності та ефективності соціальної допомоги;
- Марк Креймер – економіст, який досліджував ефективність соціальних програм у розвинутих країнах та здійснив вагомий внесок у розуміння проблем бідності та нерівності;
- Річард Тітмас – соціолог, який досліджував ефективність соціальної допомоги в країнах Європи та здійснив вагомий внесок у розуміння ролі соціальних мереж і спільнот у наданні допомоги;
- Джудіт Гуалтні – психологиня, яка досліджувала ефективність програм психологічної допомоги та здійснила вагомий внесок у розуміння проблем психічного здоров'я та їхнього впливу на соціальну допомогу.

Ці автори та інші дослідники здійснили значний внесок у розвиток наукових знань про ефективність соціальної допомоги і допомогли виявити фактори, які можуть впливати на ефективність соціальної

допомоги, що може сприяти подальшому вдосконаленню програм соціальної підтримки та забезпеченню максимальної користі для населення [1–3].

Соціальна допомога – це форма державної підтримки, яка надається людям, які перебувають у складній життєвій ситуації та не можуть самостійно забезпечити свої потреби. Соціальна допомога може бути надана у таких формах:

- фінансова допомога – надання грошових коштів на покриття життєвих потреб, таких як оплата житла, харчування, медичні послуги;
- медична допомога – надання медичних послуг та ліків за зниженими цінами або безкоштовно;
- соціальне житло – надання житла за певними умовами та пільгами для людей, які перебувають у складній життєвій ситуації;
- харчування – надання продуктів харчування для людей, які не можуть забезпечити собі достатній рівень;
- підтримка у вихованні дітей – надання допомоги сім'ям з дітьми, які перебувають у складній життєвій ситуації;
- інші форми підтримки – надання послуг соціальних працівників, консультування та психологічна допомога, надання знижок на послуги зв'язку, електроенергії тощо.

Соціальна допомога – це програма або система, яка забезпечує допомогою тих, хто її потребує, для досягнення мінімального рівня життя. Це може включати грошову, житлову, медичну допомогу, допомогу по безробіттю, при сирітстві, по інвалідності тощо. Соціальна допомога зазвичай надається державними органами або неприбутковими організаціями задля зменшення впливу бідності та соціальної вразливості на людей та їхні сім'ї. Вона може бути тимчасовою, якщо людина перебуває у складних життєвих обставинах, або постійною, якщо людина має довгострокові потреби в допомозі. Отримання соціальної допомоги може залежати від низки критеріїв, таких як дохід, стан здоров'я, сімейний стан, рівень освіти.

Система соціальної допомоги в Україні та Європі має свої відмінності через різницю у ступені розвитку економіки, політики та соціальних стандартів. У Європі більшість країн має розвинутішу соціальну допомогу та захист, ніж в Україні. У Європі зазвичай надається значна допомога на людину, а також пропонується широкий перелік її видів. Багато країн Європи надають безкоштовну медичну допомогу та освіту, що не завжди можна сказати про Україну. Україна пропонує соціальну допомогу, що включає допомогу при народженні дитини, по безробіттю, при інвалідності тощо. Однак рівень соціальної допомоги в Україні менший, ніж у більшості країн Європи. Також у Європі існує більш розвинена система соціального захисту, що включає пенсії та інші види допомоги для людей похилого віку та інвалідів. Україна теж надає допомогу людям похилого віку та інвалідам, але вона часто є недостатньою, щоб забезпечити належний рівень життя.

Мета соціальної допомоги полягає в забезпеченні життєвого рівня та захисті прав людей, які перебува-

ють у складній життєвій ситуації та не можуть самостійно забезпечити свої потреби.

Історія соціальної допомоги сягає далеко назад, до часів давніх цивілізацій, де наявність механізмів допомоги була дуже важливою для забезпечення виживання людей. Протягом історії соціальна допомога мала різні форми, залежно від економічних та політичних умов у різних частинах світу.

У Середньовіччі, наприклад, були поширені алмоси та благодійність як форми соціальної допомоги. Відомо, що королі та місцеві володарі виділяли кошти на забезпечення убогих та інвалідів.

У XVII столітті в Європі було запроваджено систему бідних закладів та сиротинців, де люди отримували житло та харчування за певними умовами.

У XIX столітті з'явилися перші форми державної соціальної допомоги. Наприклад, у Великій Британії було запроваджено Закон про бідних 1834 року, який передбачав надання фінансової допомоги та навчання у виробничих школах для бідних дітей. У США 1935 року було прийнято Закон про соціальне забезпечення, за яким надавались пенсії людям похилого віку та інвалідам.

Сучасна соціальна допомога відрізняється від тих, що існували в минулому, проте має свої корені у старовинному світі та еволюціонувала разом зі змінами в економічних та політичних системах. З часом соціальна допомога стала важливим елементом соціальної політики більшості країн, спрямованою на забезпечення соціальної справедливості та підтримки осіб, які перебувають у складних життєвих обставинах [4].

Є кілька шляхів покращення ефективності соціальної допомоги.

1. Аналіз і вдосконалення системи відбору. Важливо розробити чіткі критерії для визначення осіб, які потребують допомоги, та створити механізми перевірки їхньої потреби в допомозі.

2. Підвищення якості послуг. Важливо забезпечити належний рівень допомоги, щоб надавати допомогу людям, які її потребують, вчасно та з урахуванням індивідуальних потреб отримувачів.

3. Розвиток ефективної системи моніторингу. Потрібно встановити систему моніторингу та оцінювання ефективності соціальної допомоги, щоб забезпечити її належний рівень.

4. Залучення громадськості. Потрібно залучити громадськість до процесу розроблення та вдосконалення системи соціальної допомоги, забезпечивши їхню активну участь у прийнятті рішень та використанні ресурсів.

5. Розвиток програм професійної підготовки. Необхідно забезпечити належний рівень підготовки фахівців, які працюють у галузі соціальної допомоги, та розробити систему постійного професійного розвитку для підвищення якості послуг.

6. Використання сучасних технологій. Важливо використовувати сучасні технології та інструменти, щоб забезпечити ефективне надання соціальної допомоги.

Одним із варіантів є впровадження програм трудової реабілітації для отримувачів соціальної допомоги.

Це може включати навчання нових навичок, професійну підготовку, робочі стажування та інші заходи, які допоможуть людям знайти роботу та забезпечити собі стабільний дохід у майбутньому. Крім того, можна розглядати можливість переходу на інші форми соціальної допомоги, такі як безумовний базовий дохід, який може забезпечити людей необхідними ресурсами для життя без необхідності в постійному контролі та оцінюванні їхніх потреб [5]. Задача програм трудової реабілітації полягає у тому, щоб допомогти людям, які отримують соціальну допомогу, повернутися до роботи або знайти нову. Існує кілька можливих варіантів впровадження програм трудової реабілітації для отримувачів соціальної допомоги.

1. Використання наявних соціальних служб. У багатьох країнах діють соціальні служби, що пропонують підтримку людям, які перебувають у складних життєвих обставинах. Вони можуть включати соціальних працівників, психологів, кар'єрних консультантів та інших фахівців, які здатні допомогти отримувачам соціальної допомоги знайти роботу та надати їм підтримку на робочому місці.

2. Розроблення спеціальних програм. Деякі країни розробляють спеціальні програми трудової реабілітації для людей, які отримують соціальну допомогу. Вони можуть включати навчання нових навичок, підготовку до вступу на роботу, підтримку під час пошуку роботи, підтримку на робочому місці.

3. Партнерство з роботодавцями. Воно може бути корисним для отримувачів соціальної допомоги, оскільки роботодавці здатні допомогти їм знайти роботу та надати підтримку на робочому місці. Для цього можуть бути запроваджені різноманітні програми, що стимулюють роботодавців до найму людей, які перебувають у складних життєвих обставинах.

4. Підтримка з боку держави. Вона може надавати підтримку програмам трудової реабілітації для отримувачів соціальної допомоги, фінансуючи їх або надаючи інші ресурси. Наприклад, держава може виділяти кошти на проведення навчальних курсів, які допоможуть отримувачам соціальної допомоги підготуватися до вступу на роботу. Також вона може встановлювати правила, що стимулюють роботодавців до найму людей, які перебувають у складних життєвих обставинах.

Важливо підтримувати та розвивати мережу соціальних служб та організацій, які надають соціальну допомогу. Це може включати забезпечення належного фінансування, надання високоякісних послуг відповідно до потреб людей, які звертаються по допомогу.

Нарешті, важливо підтримувати ініціативи та програми, які сприяють соціальній інтеграції та підвищенню самостійності отримувачів соціальної допомоги. Це можуть бути програми допомоги в пошуку житла, проєктів забезпечення доступу до освіти та медичних послуг, а також різноманітних програм психологічної та соціальної підтримки [6].

Загалом покращення ефективності соціальної допомоги може бути досягнуто шляхом поєднання різноманітних підходів та програм, які максимально враховують потреби та індивідуальні особливості отримувачів соціальної допомоги.

Крім того, важливо забезпечити доступність інформації про соціальну допомогу, щоб люди могли дізнатися про свої права та можливості отримати допомогу. Розроблення більш ефективних інформаційних кампаній та програм навчання може допомогти підвищити рівень обізнаності населення щодо соціальної допомоги.

Нарешті, важливо забезпечити ефективний контроль за використанням коштів, що виділяються на соціальну допомогу. Налагодження системи моніторингу та контролю допоможе запобігти зловживанням та використанню коштів не за призначенням.

Загалом підвищення ефективності соціальної допомоги можливе завдяки комплексному підходу, який включає не тільки фінансове забезпечення, але й налагодження системи контролю та моніторингу, поліпшення умов працевлаштування та надання доступної інформації про можливості отримання допомоги.

Висновки. Загальною метою соціальної допомоги є забезпечення допомогою тих, хто її потребує, та зниження рівня бідності в суспільстві. Однак ефективність соціальної допомоги може бути поставлена під сумнів, оскільки існують проблеми з її наданням, а також використанням. Для підвищення ефективності соціальної допомоги необхідно здійснювати комплексний підхід, який включає розроблення програм навчання та підвищення кваліфікації працівників соціальних служб, використання сучасних технологій для полегшення доступу до соціальної допомоги, створення умов для працевлаштування та налагодження системи моніторингу й контролю. Досягнення ефективності соціальної допомоги є важливою задачею, яка потребує співпраці владних органів, громадських організацій, добровольчих організацій та громадян. Лише за спільних зусиль можна забезпечити ефективною допомогою тих, хто цього потребує, та зменшити рівень бідності в суспільстві.

Список літератури

1. De Wispelaere J., Slaughter S. The Politics of Conditional Cash Transfers. *Policy and Politics*. 2013. № 41 (2). P. 163–180.
2. Hanratty M., Haux T. Implementing Universal Credit: welfare conditionality and disabled people in the UK. *Disability & Society*. 2018. № 33 (7). P. 1188–1206.
3. Brian L. Evaluating the Effectiveness of Social Assistance Programs. *Journal of Social Policy*. 2019. № 48 (2). P. 369–388.
4. Галіч І. Ефективність соціальної допомоги: світовий досвід. *Соціальна політика та соціальна робота*. 2021. № 3. С. 47–56.

5. Мартиненко О. Соціальна допомога як чинник соціальної інтеграції. *Соціальна робота: теорія та практика*. 2016. № 1. С. 37–41.
6. Трошинська І. Ефективність соціальної допомоги в Україні: стан, проблеми та напрями покращення. *Проблеми соціальної роботи*. 2017. № 1. С. 13–21.

References

1. De Wispelaere, J. & Slaughter, S. (2013). The Politics of Conditional Cash Transfers. *Policy and Politics*, 41(2), 163–180. [in English]
2. Hanratty, M. & Haux, T. (2018). Implementing Universal Credit: welfare conditionality and disabled people in the UK. *Disability & Society*, 33 (7), 1188–1206. [in English]
3. Brian, L. (2019). Evaluating the Effectiveness of Social Assistance Programs. *Journal of Social Policy*, 48(2), 369–388. [in English]
4. Galich, I. (2021). Efektyvnist sotsialnoi dopomohy: svitovyi dosvid [The effectiveness of social assistance: global experience]. *Sotsialna polityka ta sotsialna robota*, 3, 47–56. [in Ukrainian]
5. Martynenko, O. (2016.) Sotsialna dopomoha yak chynnyk sotsialnoi intehratsii [Social assistance as a factor of social integration]. *Sotsialna robota: teoriia ta praktyka*, 1, 37–41. [in Ukrainian]
6. Troshhynska, I. (2017). Efektyvnist sotsialnoi dopomohy v Ukraini: stan, problemy ta napriamy pokrashchennia [The effectiveness of social assistance in Ukraine: current state, issues, and directions for improvement]. *Problemy sotsialnoi roboty*, 1. 13–21. [in Ukrainian]

УДК 303.446.2:06.053.52:378.14

DOI <https://doi.org/10.32782/3041-1351/2023-1-7>

Присакар Володимир Васильович

кандидат педагогічних наук, доцент,
викладач кафедри інклюзивної освіти, реабілітації та гуманітарних наук
факультету соціо-психологічної діяльності та реабілітації,
Навчально-реабілітаційний заклад вищої освіти «Кам'янець-Подільський державний інститут»
vvp0402@ukr.net
ORCID ID: 0000-0001-7843-9839

Козак Раїса Віталіївна

кандидат філологічних наук, доцент,
викладач циклової комісії соціальної роботи, психології,
фізичної реабілітації та фундаментальних дисциплін
Відокремлений структурний підрозділ «Кам'янець-Подільський фаховий коледж»
Навчально-реабілітаційного закладу вищої освіти «Кам'янець-Подільський державний інститут»
rajakozak1916@ukr.net
ORCID ID: 0000-0002-4779-1765

СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНІ АСПЕКТИ МІЖКУЛЬТУРНОЇ КОМУНІКАЦІЇ У ПРАКТИЦІ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ

У статті розкрито особливості міжкультурної комунікації у професійній діяльності соціального працівника, оскільки етнокультурне розмаїття України вимагає ефективної соціальної роботи з представниками етнічних меншин на її території. На основі аналізу етнонаціональної структури населення України, досліджень і публікацій вітчизняної та зарубіжної соціально-педагогічної науки визначена мета статті, яка полягає у розкритті основних критеріїв, що визначають успішне здійснення процесу міжкультурної комунікації у практиці соціальної роботи. Спираючись на численні наукові дослідження питань підготовки фахівців соціальної галузі, психолого-педагогічні аспекти міжкультурної комунікації та процесу формування міжкультурної компетенції фахівців, автори чітко обґрунтували недостатній рівень дослідження цієї актуальної проблеми. У статті на основі порівняльного аналізу найбільш поширених визначень описуваного поняття «міжкультурна комунікація» охарактеризовано соціально-педагогічні аспекти, що визначають процес міжкультурної комунікації, описано труднощі, які можуть бути у практиці соціальної роботи в умовах поліетнічного середовища, наголошено на сукупності культурологічних знань, умінь та особистісних якостей, якими повинен володіти соціальний працівник для успішної реалізації міжкультурної комунікації з клієнтами. Значне місце у статті відведено результатам проведеного дослідження щодо рівня підготовки майбутніх соціальних працівників до міжкультурної комунікації, на основі чого зазначено окремі недоліки, що наявні у підготовці фахівців соціальної сфери, такі як відсутність чіткої орієнтації у питаннях етнокультурних традицій народів України; недостатня усвідомленість значення особливостей поліетнічного середовища для ефективної міжкультурної комунікації з представниками етнічних меншин; недосконалість навчальних програм з підготовки соціальних працівників з урахуванням особливостей міжкультурної комунікації в умовах поліетнічного регіону. У результаті аналізу даних відкритого опитування студентів підтверджено, що у практиці соціальної роботи з представниками етнічних меншин наявні труднощі, які ускладнюють процес міжкультурної комунікації. Для забезпечення ефективності міжкультурної комунікації у системі підготовки соціальних працівників автором виділені базові соціально-педагогічні критерії, що визначають готовність майбутніх соціальних працівників до професійної діяльності в поліетнічному середовищі: когнітивний, змістово-процесуальний, мотиваційний, особистісно-адаптивний. У сформульованих висновках зазначено низку психолого-педагогічних умов щодо успішної підготовки працівників соціальної сфери до міжкультурної комунікації. У контексті вивчення проблеми, що розглядається у статті, окреслено перспективи дослідження окремих аспектів соціальної роботи з представниками етнічних груп у місцях їхнього компактного проживання на теренах України.

Ключові слова: культура, комунікація, міжкультурна комунікація, культурологічні знання, соціальна робота, соціальний працівник, етнічні меншини, поліетнічне середовище, міжкультурні відмінності, інклюзивна освіта, інклюзивне освітнє середовище.

Prysakar Volodymyr Vasylyvich

Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor,
Lecturer at the Department of Inclusive Information, Rehabilitation and Humanistic Sciences
of the Faculty of Socio-Psychological Activity, Rehabilitation and Professional Education,
Educational and Rehabilitation Institution of Higher Education "Kamianets-Podilskyi State Institute"

Kozak Raisa Vitaliivna

Candidate of Philological Sciences, Associate Professor,
Lecturer at the Cycle Commission of Social Work, Psychology, Physical Rehabilitation and Fundamental Disciplines,
Separate Structural Subdivision "Kamianets-Podilskyi Professional College"
of the Educational and Rehabilitation Institution of Higher Education "Kamianets-Podilskyi State Institute"

**SOCIO-PEDAGOGICAL ASPECTS OF INTERCULTURAL COMMUNICATION
IN THE PRACTICE OF SOCIAL WORK**

The article reveals the features of intercultural communication in the professional activity of a social worker in the context of a multi-ethnic region, since the ethnic and cultural diversity of Ukraine requires effective social work with representatives of ethnic minorities in its territory. Proceeding from the analysis of the ethno-national structure of Ukraine's population, research and publications of national and foreign socio-pedagogical science, the article aims to reveal the basic criteria that determine the successful implementation of the process of intercultural communication in the practice of social work. Relying on numerous scientific studies of the training issues faced by social field specialists in the psychological and pedagogical aspects of intercultural communication and the process of formation of intercultural competence of specialists, the author clearly identifies the insufficient level of research of this topical problem. The paper describes the socio-pedagogical aspects that define the process of intercultural communication on the basis of comparative analysis of the most common definitions of the described concept of «intercultural communication»; it describes the difficulties that may arise in the practice of social work in the context of multiethnic environment, focuses on the totality of cultural and cultural knowledge and the personal qualities that a social worker must possess in order to successfully implement intercultural communication with clients. Significant place in the article is given for the research findings on the preparedness level of future social workers for intercultural communication. Certain shortcomings evident in the training of social specialists, such as: lack of clear orientation on the issues of ethno-cultural traditions of Ukraine's peoples; lack of awareness of the importance of the features of a multi-ethnic environment for effective intercultural communication with representatives of ethnic minorities; and flawed training programs for social workers are taken into account against the background of intercultural communication in the multiethnic region. As a result of the analysis of the data of the open-ended students' survey, it is confirmed that in the practice of social work with representatives of ethnic minorities there are difficulties that complicate the process of intercultural communication. To ensure an effective intercultural communication in the system of training social workers, the author identifies basic social and pedagogical criteria that determine the willingness of future social workers to engage in a professional activity that takes place in a multiethnic environment: it includes cognitive, content-procedural, motivational, and personality-adaptive aspects. The conclusions state a number of psychological and pedagogical conditions for successful preparation of social workers for intercultural communication. In the context of the research problem, the article outlines the prospects of exploring certain aspects of social work with representatives of ethnic groups in the places of their compact residence in Ukraine.

Key words: culture, communication, intercultural communication, cultural knowledge, social work, social worker, ethnic minorities, multi-ethnic environment, intercultural differences, inclusive education, inclusive educational environment.

Постановка проблеми в загальному вигляді.

Одним із пріоритетних напрямів державної політики щодо розвитку освіти є виховання людини демократичного світогляду, яка дотримується громадських прав і свобод, з повагою ставиться до традицій, культури, віросповідання та мови спілкування народів, історії та культури всіх корінних народів і національних меншин, які проживають в Україні [4, с. 690]. В Україні розселення етносів має виразну регіональну визначеність. Центральна і Північно-Західна Україна є історично основними регіонами розселення українського етносу, який найменше змішаний з іншими етносами. Найбільша частка українців зафіксована у населенні Тернопільської (96,8%) та Волинської (94,6%) областей, найнижча – в АР Крим (25,8%), Луганській (51,9%), Донецькій (50,9%), Одеській (54,6%) областях [5]. Отже, етнокультурне розмаїття українського суспільства спонукає кожного індивіда до конструктивної комунікації, формування в собі позитивного ставлення до представників інших народностей, розвитку знань про їхню культуру, звичаї, традиції тощо.

В умовах глобалізації сучасного світу та інформатизації суспільства розширюються можливості

комунікації як між окремими індивідами, так і між цілими культурами. Так, стрімка активізація міжнародних і міжнаціональних контактів спонукає дедалі більшу кількість українців долати перешкоди не лише власне мовного, але й культурно-ментального бар'єрів між представниками різних етнічних культур (наприклад, європейською чи латиноамериканською). З іншого боку, міжкультурна комунікація передбачає спілкування людей, які не обов'язково повинні належати до різних національних лінгвокультурних спільнот, адже всередині однієї культури виокремлюють мікро- або субкультури, де також наявні культурно специфічні смисли, а представники цих субкультур (наприклад, територіальної, регіональної, вікової, статевої) по-різному сприймають світ. Таким чином, люди з відмінних соціальних або культурних середовищ, орієнтуючись на звичні для них правила й норми взаємодії, стандарти способу життя, потрапивши в інше соціокультурне середовище, можуть відчувати як внутрішній психологічний дискомфорт, так і проблеми в регуляції своєї поведінки, тобто проблеми міжкультурної комунікації.

З огляду на актуальність проблеми, недостатню розробленість її теоретичних і практичних аспектів, незабезпеченість достатньою мірою держави кваліфікованими соціальними працівниками, здатними до ефективної міжкультурної комунікації, та низький рівень змістового і методичного забезпечення у підготовці фахівців сформувався вибір теми статті.

Мета статті полягає у розкритті соціально-педагогічних аспектів, що визначають процес міжкультурної комунікації у практиці соціальної роботи.

Аналіз досліджень і публікацій. Соціальні, етнічні та інші чинники міжкультурної комунікації розкрито у наукових працях Ю. Арутюняна, Ю. Бромлея, Л. Дробіжевої, І. Кона, В. Конецької, О. Садохіна. Питання підготовки фахівців до роботи в полікультурному середовищі досліджували Р. Агадулін, Я. Гулецька, О. Гуренко, О. Нечасва, Ю. Рябова. Психологічні та емоційні складники міжкультурної комунікації, проблеми ціннісних орієнтацій і мотивації у процесі спілкування стали об'єктом досліджень М. Вороніної, Н. Захарчук, Н. Кобзар, Л. Моїсеєнко, Т. Устименко. Теоретичне осмислення окремих аспектів формування міжкультурної компетентності фахівців представлено у працях Т. Андрощенка, Л. Вовк, О. Гриви, В. Кеміня, І. Ключковської, Н. Микитенко, Ю. Яценка. Феномен міжкультурної комунікації вивчали зарубіжні вчені, зокрема Р. Вайсмен, Ф. Джант, Д. Клоф, Р. Портер, Р. Сколлон, Е. Холл. У низці досліджень з цієї проблематики варто відзначити концепцію етнічного плюралізму, розроблену вченими із США П. Брасом, П.Л. Ван ден Бергом, М. Хохтером, що торкається питань дотримання толерантної культури на основі співіснування різних етнонаціональних товариств у межах єдиного соціокультурного середовища.

Оглядовий аналіз досліджень і публікацій свідчить про те, що у вітчизняній соціально-педагогічній науці малодослідженою залишається проблема міжкультурної комунікації у практиці соціальної роботи, що суперечить потребам суспільства у підготовці кваліфікованих працівників до професійної діяльності щодо надання соціальної допомоги представникам інших культур.

Виклад основного матеріалу дослідження. Аналіз філософської, соціологічної, психологічної та культурологічної літератури дає змогу виділити кілька найпоширеніших понять терміна «міжкультурна комунікація». За визначенням Т. Колбіної, «міжкультурна комунікація виступає формою соціальної взаємодії представників різних культур, що здійснюється задля вирішення проблем професійного та особистісного характеру» [1, с. 28]. На думку Н. Ларіної, «міжкультурна комунікація є соціальним феноменом, сутність якого полягає в конструктивній чи деструктивній взаємодії між представниками різних культур (національних та етнічних) чи субкультур у межах чітко визначеного просторово-часового обсягу» [2, с. 96]. Найбільш точно і конкретно, на нашу думку, сутність зазначеного поняття розкриває тлумачення такого змісту: «Міжкультурна комунікація – комунікація між представниками окремих культур, коли один учасник виявляє культурну відмінність іншого. Це обмін інформацією, почуттями,

думками представників різних культур. Найважливіше в бізнесі, туризмі, спорті, особистих контактах, науковому та освітньому просторі тощо» [3]. Це визначення ми використовуємо як основне у нашій роботі, як таке, що найбільше відповідає меті дослідження.

Поняття «міжкультурна комунікація» є багатоплановим, що охоплює дві головні складові частини: культуру і комунікацію. Культура не тільки впливає на комунікацію, але й сама зазнає її впливу, коли людина в тій чи тій формі комунікації засвоює норми та цінності культури. Аналізуючи процес міжкультурної комунікації, маємо виділити такі її принципи.

1. Міжкультурне спілкування і взаємодія базуються на розумінні культурних відмінностей.

2. Міжкультурна комунікація може бути невдалою, коли здійснюється напад на систему цінностей, прийнятих в культурі іншої людини; зачіпаються національні почуття; принижується національна гідність.

3. У процесі міжкультурної комунікації важливо орієнтуватися на майбутнє, а не на минуле. Безумовно, починаючи міжкультурне спілкування, необхідно знати минуле, історію свого та інших народів, їхню культуру, мистецтво, літературу, історію відносин між ними, проте домінувати має перспективне майбутнє.

4. Метою міжкультурної комунікації є пріоритет дотримання інтересів партнера в його культурі [5, с. 103–104]. Отже, вияв поваги й цікавості до культури свого та інших народів, позитивні оцінки перспектив їх розвитку – підґрунтя ефективної комунікації.

Таким чином, у соціальній роботі з представниками інших національностей та етнічних груп культурологічні знання повинні бути невід'ємною складовою частиною професійної етики соціального працівника. Це, на нашу думку, уможливорює урахування основних нюансів щодо вирішення складних питань, які стосуються національних, культурних аспектів, бо кожен народ має свою невербальну знакову систему, звичаї, традиції, багато з яких свято шануються ним. Крім цього, задля досягнення взаєморозуміння у процесі міжкультурної комунікації соціальний працівник повинен оволодіти й низкою культурних моделей спілкування та використовувати їх у повсякденній практичній діяльності. Працюючи з клієнтами, соціальний працівник може стикнутися з необхідністю надати їм допомогу у налагодженні ефективних контактів з представниками інших культур у разі їхнього переїзду чи зміни місця роботи, а також і сам відчуті труднощі у міжкультурній комунікації, спілкуючись з людьми, що належать до різних соціокультурних середовищ. Поява психологічних труднощів під час міжкультурної комунікації (занепокоєння, тривога, невпевненість, розчарування, страх тощо) зумовлена, на думку Т. Колбіної, тим, що учасники міжкультурної комунікації, які є представниками різних культур, мають відмінності у світогляді, ціннісних орієнтаціях, комунікативному стилі, особистісних характеристиках, нормах комунікативної поведінки, недосконало володіють засобами комунікації (вербальними, невербальними) тощо [1, с. 14]. При цьому розбіжності або неспівпадіння будь-яких культурних явищ, звичних у своїй культурі, у ситуації взаємодії з представниками іншої культури викликають комплекс переживань,

які часто у науковій літературі позначаються категорією «чужинність» [1, с. 18]. Соціальний працівник зможе успішно налагоджувати процес міжкультурної комунікації з клієнтами, якщо він насамперед визначатиме можливість переживання ними відчуття чужинності як щодо інших людей, так і стосовно оточуючих до себе.

Особистісна невідповідність соціального працівника до роботи в означених ситуаціях може бути зумовлена його центрацією на «типовій» моделі особистості, тобто коли консультативний чи коригувальний вплив здійснюється лише після співвіднесення переживань і поведінки клієнта з певним зразком (віковим, культурним, статевим, національним тощо). У такому разі фахівець може спричинити появу в клієнта почуття власної неповноцінності, оскільки ігнорує наявність у нього труднощів, зумовлених саме приналежністю його до певної культури чи субкультури, вважаючи проблеми, з якими стикнувся клієнт, лише наслідком його особистісних особливостей. Професійним самовдосконаленням повинен зайнятися і фахівець, який, навпаки, надмірно загострює свою увагу на культурних, регіональних, мовленнєвих, статусних чи інших соціокультурних особливостях клієнтів, адже це також може загострити переживання клієнтом своєї «чужинності», викликавши труднощі адаптації в новому соціокультурному середовищі. Соціальний працівник буде більш успішно налагоджувати МКК із клієнтами, якщо він насамперед визнаватиме можливість переживання ними почуття чужинності як щодо інших людей, так і стосовно оточуючих до себе.

Оскільки одна й та ж людина може належати до декількох культурних груп залежно від її місця народження, національності, етнічної групи, сімейного статусу, статі, віку, рідної мови, освіти, фізичного стану, сексуальної орієнтації, релігії, професії, місця роботи та корпоративної культури, наслідком переживання індивідом почуття чужинності є непорозуміння, виникнення стереотипів і упереджень щодо представників іншої культури та її носіїв.

Задля визначення стану підготовки майбутніх соціальних працівників до міжкультурної комунікації у Кам'янець-Подільському національному університеті імені Івана Огієнка та Навчально-реабілітаційному закладі вищої освіти «Кам'янець-Подільський державний інститут» на випускних курсах спеціальності «Соціальна робота» (освітні рівні: бакалавр) було проведено опитування. На запитання «Чи вважаєте Ви доцільним здійснення підготовки соціальних працівників до міжкультурної комунікації?» у відповідях 62,7% опитаних зазначено доцільність такої підготовки; 23,6% не вважають за потрібне здійснення підготовки фахівців у такому напрямі; 13,7% респондентів не змогли визначитись у тому, чи потрібна взагалі така підготовка. Більшість опитаних студентів вважає, що у вищих навчальних закладах України має здійснюватися підготовка майбутніх соціальних працівників до міжкультурної комунікації у процесі професійної діяльності.

На запитання «Чи надання соціальної допомоги представнику іншої культури відрізняється від

надання такої ж допомоги представнику культури, до якої Ви належите?» «так» відповіли 65,8% студентів; зазначили, що різниці немає, 18,7%; 15,5% не змогли визначитися з відповіддю.

Відповіді на запитання «Чи є достатніми Ваші знання про культурні особливості представників інших національностей, що проживають у Вашому регіоні?» були такими: 30,8% студентів вважають свої знання достатніми, 61,7% не вважають свої знання достатніми, а 7,5% не знають відповіді.

Для виявлення труднощів у процесі міжкультурної комунікації в практиці соціальної роботи студентам було запропоновано відповісти на відкрите питання «Що, на Вашу думку, є найбільш складним в практиці соціальної роботи з представниками етнічних меншин?». За результатами опитування було виявлено шість найпоширеніших висловлювань щодо важливості міжкультурної комунікації як напряму професійної діяльності соціального працівника:

- недостатність знань про культурні особливості різних етносів, що проживають на території України (31%);
- відсутність налагодженої взаємодії з керівниками національних товариств, об'єднань та спілок у регіоні, що ускладнює надання соціальної допомоги клієнтам в процесі міжкультурної комунікації (17%);
- нерозуміння сутності і важливості соціальної роботи з національними меншинами з боку громадськості (19%);
- високий ризик, пов'язаний зі складністю роботи соціальних працівників та з тим, що процес міжкультурної комунікації з національними меншинами є свого роду провокацією щодо невдачі або зриву (якщо брати до уваги соціальну роботу з представниками ромської общини) (14%);
- додаткове навантаження для соціального працівника (21%);
- інші висловлювання (18%).

Результати проведеного дослідження вказують на те, що у професійній підготовці майбутніх соціальних працівників до міжкультурної комунікації в умовах поліетнічного регіону наявні недоліки, такі як: відсутність чіткої орієнтації у питаннях етнокультурних традицій народів України, оскільки більшість опитаних не оцінює свої знання як достатні для ведення належної професійної діяльності з представниками етнічних меншин, що потребує відповідних знань, умінь та особистісних якостей; недостатня усвідомленість значення особливостей поліетнічного середовища для ефективної міжкультурної комунікації в процесі надання соціальної допомоги представникам етнічних меншин; недосконалість навчальних програм з підготовки соціальних працівників з урахуванням особливостей міжкультурної комунікації в умовах поліетнічного регіону (застосування інтерактивних методів, проведення тренінгових занять, навчальних ігор тощо).

Важливими умовами забезпечення ефективності міжкультурної комунікації вважаємо обов'язкове врахування базових соціально-педагогічних критеріїв, що визначають готовність майбутніх соціальних працівників до професійної діяльності в поліетнічному середовищі:

- когнітивний критерій, який орієнтує соціального працівника на оптимальний стиль спілкування з клієнтами відповідної культурної чи національної приналежності;
- змістово-процесуальний критерій, що включає професійні та спеціальні теоретичні знання (здатність побачити взаємовідносини між різними культурами, бути посередником, інтерпретувати одну культуру у зв'язку з іншими, уміння бути критичним і володіти аналітичним розумінням особистості та іншої культури);
- мотиваційний критерій, який передбачає у навчальній діяльності майбутніх соціальних працівників стимулювання інтересу до професійних знань та усвідомлення необхідності набуття професійних умінь та навичок; інтерес та бажання до здійснення міжетнічного спілкування в іноетнічному середовищі;
- особистісно-адаптивний критерій, що характеризує адаптацію соціальних працівників до нових ситуацій, нового соціокультурного середовища, толерантне емоційне ставлення до різноманітних фактів іншої культури, що дозволяє керувати своїми почуттями та психологічними реакціями щодо її представників, готовність сприймати та інтерпретувати прояви культурних розбіжностей, емпатійно ставитися до них, створювати у процесі комунікації спільне значення, ґрунтоване на загальнолюдських цінностях.

Висновки і пропозиції. Отже, важливою та суттєвою складовою частиною професійної діяльності соціального працівника в умовах етнонаціонального та етнокультурного розвитку українського суспіль-

ства є процес взаємодії з представниками інших культурних етносів.

Аналіз соціально-педагогічних аспектів, що визначають процес міжкультурної комунікації, дозволяє окреслити сукупність культурологічних знань та особистісних якостей, якими повинен володіти соціальний працівник для успішного налагодження міжкультурної комунікації з клієнтами.

Ефективність міжкультурної комунікації у системі підготовки соціального працівника забезпечується низкою психолого-педагогічних умов:

- застосування культурологічного підходу до професійної підготовки майбутніх соціальних працівників;
- здійснення міжпредметної координації на основі включення елементів етнокультури до вивчення дисциплін професійного спрямування та загальногуманітарного циклу;
- формування у студентів ціннісного ставлення до міжкультурних відмінностей представників різних культур в умовах поліетнічного регіону;
- розвиток позитивної мотивації до міжкультурної комунікації з представниками інших культур у процесі майбутньої професійної діяльності.

У контексті вивчення зазначеної проблеми подальшого дослідження потребують такі аспекти, як розроблення та активний розвиток практики соціальної роботи з окремими етнічними групами в Україні, особливості підготовки студентів вищих навчальних закладів до конструктивного міжкультурного спілкування та підвищення у них рівня міжкультурної комунікативної компетентності.

Список літератури

1. Колбіна Т. Теоретико-методологічні засади формування міжкультурної комунікації студентів вищих навчальних закладів економічного профілю: автореф. ... дис. докт. пед. наук: спец. 13.00.04. Запоріжжя, 2010. 36 с.
2. Ларіна Н. Міжкультурна комунікація як феномен впливу на відносини суб'єктів владних повноважень державно-адміністративної та політичної діяльності. *Право та державне управління*. 2013. № 2 (11). С. 93–97.
3. Міжкультурна комунікація. *Вікіпедія*. URL: <https://uk.wikipedia.org> (дата звернення: 30.12.22).
4. Національна доктрина розвитку освіти. *Історія української школи і педагогіки*: хрестоматія / за ред. В. Кременя. Київ, 2003. С. 688–704.
5. Огульчанський Ю. Етнічна структура українського суспільства: уявні та дійсні проблеми. Популярний нарис. Київ, 2006. 68 с.
6. Почебут Л. Взаєморозуміння культур і методи етнічної і крос-культурної психології. *Психологія міжетнічної толерантності*: навчальний посібник. 2005. 281 с.

References

1. Kolbina T. (2010). *Teoretyko-metodolohichni zasady formuvannia mizhkulturnoi komunikatsii studentiv vyshchych navchalnykh zakladiv ekonomichnoho profilu: avtoref. dys. dokt. ped. nauk: 13.00.04* [Theoretical and methodological principles of the formation of intercultural communication of students of higher educational institutions of economic profile: abstract of the dissertation of the Doctor of Pedagogical Sciences: 13.00.04]. Zaporizhzhya. 36 s. [in Ukrainian]
2. Larina N. (2013). *Mizhkulturna komunikatsiia yak fenomen vplyvu na vidnosyny sub'ektiv vladnykh povnovazhen derzhavno-administratyvnoi ta politychnoi diialnosti* [Intercultural communication as a phenomenon of influence on the relations of subjects of power in state-administrative and political activity]. *Pravo ta derzhavne upravlinnia*. № 2 (11). S. 93–97. [in Ukrainian]
3. Wikipedia (2022). *Mizhkulturna komunikaziya* [Intercultural communication]. Retrieved from: <https://uk.wikipedia.org>. [in Ukrainian]
4. Kremin V. (ed) (2003). *Natsionalna doktryna rozvytku osvity. Istoriia ukrainskoi shkoly i pedahohiky. Khrestomatia* [National doctrine of education development. History of Ukrainian school and pedagogy. Reader]. Kyiv. S. 688–704. [in Ukrainian]
5. Ogylchanskii Yu. (2006). *Etnichna struktura ukrainskoho suspilstva: uiavni ta diisni problemy* [Ethnic structure of Ukrainian society: imaginary and real problems]. *Populiarnyi narys*. Kyiv. 68 s. [in Ukrainian]
6. Pochebut L. (2005). *Vzaiemorozuminnia kultur i metody etnichnoi i kros-kulturnoi psykholohii* [Mutual understanding of cultures and methods of ethnic and cross-cultural psychology]. *Psykholohiia mizhetnichnoi tolerantnosti: navch. posibnyk*. 281 s.

НОТАТКИ

Наукове видання

**СОЦІАЛЬНА РОБОТА ТА ПСИХОЛОГІЯ:
ОСВІТА І НАУКА**

Випуск 1

Коректура •

Комп'ютерна верстка • *Наталія Кузнєцова*

Підписано до друку 30.11.2023 р.
Формат 60×84/8. Гарнітура Times New Roman.
Папір офсет. Цифровий друк. Ум. друк. арк. 5,12. Зам. № 1223/801
Наклад 100 прим.

Видавничий дім «Гельветика»
65101, Україна, м. Одеса, вул. Інглєзі, 6/1
Телефони: +38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08
E-mail: mailbox@helvetica.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 7623 від 22.06.2022 р.